

EESTI KIRJANDUS

1935 № 10

SISU:

- P. JOHANSEN: Wanradt-Koell'i katekismuse senitundmatuist järglastest.
R. PARIS: Kristjan Raud kui uute tähiste seadja eesti raamatu illustreerimises.
ED. LAUGASTE: Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest.
ED. LAUGASTE: Raamat folkloristliku rahvatraditsiooni edasikandjana.
A. LOORING: 1905. a. revolutsioon Läänemaal.
M. SILLAOTS: H. Mäelo — Eevi Altma abielu.
A. ADSON: Kolm lavateost.
J. SILVET: Noor ja vananev Shakespeare eesti tõlkes.
A. ORAS: Õienduseks.
L. SKOMOROVSKA: Poola biblioteek.
K. ABEN: Läti.
J. VÄINASTE: „Eesti entsüklopeedia“ keeleline külg.
E. PÄSS: W. Anderson — Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder.
Eesti raamatute üldnimestik 1935—, 13. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIIS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rütüüli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rütüüli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rütüüli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.
SuurKarja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutus teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

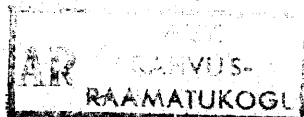
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 935 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

OKTOOBER 1935

NR. 10

Wanradt-Koell'i katekismuse seni- tundmatuist järglastest.

Õnnelik juhus tõi 6 aasta eest uuesti päevavalgele vanima eesti raamatu, kuigi ainult väheste säilinud riismete näol. See leid paneb meile ühtlasi peale ka kohustuse. Oleme kogunud, kuivõrd vähe teadsime enne noist kaugeist aegadest. Seepärast peame nüüd ja edaspidi mitte enam ootama jääma õnnelikku juhust, vaid süstemaatiliselt kõigest jõust edasi töötama, et teha uusi avastusi ja laiendada oma seniseid teadmisi.

Kui raske esimesel pilgul ei paistakski elava pildi loomine tol ajal kõige vähem lugupeetud seisuse olundist kaasaegse väheldase ning tihti mittemidagi-ütleva allikmaterjali najal, ei tohi see meid siiski heidutada. Mida ühekülgisusest vabamalt probleemi kallale asume, seda parem. Küsimust ei tohi võtta puhtkeele-ajalooliselt ega ka bibliograafiliselt või koguni raamatutehniliselt. Peame huviojektiks valima kogu keskkonna, miljöö, milles tekkisid esimesed eesti trükiteosed.

Selles mõttes lubage mul siin õige lühidalt puudutada neid otsinguid, mille sihiks on Wanradt-Koell'i katekismuse järglaste avastamine. Pean kohe tähendama, et mul ei ole pakkuda midagi sensatsioonilist, vaid et tahaksin esitada ainult mõningad andmed, mis loodetavasti alles hiljem võivad anda suuremaid tulemusi.

Põhja-eestikeelse kirjanduse idanemiskohaks pärast reformatsiooni sai Tallinna linn. Kohalik Linna-Konsistorium kujunes ajavahemikul 1524.—1565. a. selleks keskkohaks, mille ümber koondusid kõik Põhja-Eesti protestantlikud kogudused; piiskoplik residents — Toompea — aga jäi katoliku usule truuks. Linna ümbritsevate maakirikute õpetajaid loeti osalt linna vaimulikkude hulka kuuluvaiks ja nad olid linna nn. „preestrite-laeka“ (Priesterlade) liikmed. Selline väljakujunenud seisund leidis ka Rootsi valitsuse tunnustuse, kui 1561. a. linna superintendent kogu Eesti luteri usu kirikute visitaatoriks ja hiljem piiskopiks nimetati. Just sel põhjusel, et propaganda abil ka maa-kogudusi luteri usule võita, hakkas Tallinna magistraat edendama eesti kirjandust, mitte ainult linna eestlaste pärast üksinda.

Peale nn. „preestritelaeaka“ ehk pärastise linnaministeeriumi (Stadtministerium), mille koosseisu pastorite kõrval võisid kuuluda ka kooliõpetajad, apteekrid, mündimeistrid ja teised akadeemilise haridusega isikud, leidis veel kaks asutist, mis edukalt teotesid luteri usu heaks. Need olid vaestekoolide asutised (nn. arme scholjungen) Oleviste ja Niguliste kiriku juures. Kahjuks on Tallinna Linnaarhiivis säilinud ainult Oleviste kiriku Vaestekooli eestseisjate arveraamat. Niguliste kiriku vaestekooli oma aga on läinud kaduma. Säilinud arveraamatust nähtub, et alates 1552. a. on Oleviste koguduse poolt alaliselt umbes 20 enamasti eesti ja rootsi päritolu vaeste vanemate last üles kasvatatud ja hiljem välismaa ülikoolidesse saadetud usuteadust õppima. Sedasama oli magistraat teinud ka juba varem üksikute vaeste kooliõpilastega. Niiviisi sai oma kutsealalise ettevalmistuse terve rida Pühavaimu kiriku tuntud õpetajaid, nagu näiteks Johann Koell ja Balthasar Rüssow, kes koos hilisemate ametijärglastega nagu Georg Mülleri jt-ga panid aluse põhja-eesti kirjakeelele.

On selge, et luteri kiriku edenemiseks eestlaste hulgas trükitud käsiraamatud osutusid hädavajalikuks. Ei olnud enam võimalik katoliku kiriku eeskujul toime tulla ainuüksi käsikirjaliste ülestähendustega, vaid tuli tarvitusele võtta tõhusamaid propagandavahendeid. Olgu sel puhul meelde tuletatud, et just Martin Luther ise kasustas trükitud lendlehti ja vaidluskirju oma mõtete levitamiseks. Seepärast ei olnud eestikeelse katekismuse ilmumine 1535. a. mingiks üksikisiku juhuslikuks ürituseks, vaid tolleaegse Tallinna linna protestantliku magistraadi põhimõttelise seisukohavõtu tulemuseks.

Et 1535. a. katekismus oma vigade tõttu keelu alla pandi ja mõni aasta hiljem ainult veel makulatuurina kasutamist leidis, siis peame oletama, et juba üsna pea asuti eestikeelse katekismuse uue korrektse väljaande ilmutamise sihiga tööle. Seega selletubki, et Groningenist (Hollandist) pärit oleva raamatukaupmehe Gerhardus Silvius a Betza pärandusinventaris 1549. a. mainitakse kimpu mittesaksa katekismusi, mis olid määratud avalikuks müümiseks. Need ei võinud enam olla Wanradt-Koell'i omad, vaid mingi uus trükk. Võrdluseks olgu siin meelde tuletatud, et ka vanapreisikeelne katekismus pidi 1545. a. Königsbergis ilmuma teises trükis, sest esimene väljaanne oli trükivigade tõttu ära keelatud. Mispärast ei olnud siis võimalik eestikeelse katekismuse uus, parandatud trükk 1535. ja 1549. a. vahel? Olid ju sellal trükikulud, silmas pidades käitistes kasustatavat primitiivset sisseseadu ja trükitavate raamatute väikest tiraaži (teinekord ainult 100 eksemplari), võrdlemisi väikesed. Pealegi toetab meie oletust asjaolu, et 1576. a. arve järgi vaesele koolipoisile Michael Slachter'ile 27 šillingi eest osteti mittesaksa ka-

tekismus 1). Loomulikult võis tol juhtumil juttu olla ainult trükitud katekismusest.

Tekib kohe küsimus, kes võis olla 1549. a. mainitud teise katekismuse autor. Vististi oli selleks Koelli järglane Pühavaimu kirikuõpetaja kohal, Tartust pärit olev pastor Reinhold Beseler. Tema ametiaeg kestis 1540. a. kuni surmani 1554. a. Tema tegevus, millest seni midagi teada ei olnud, laseb seda arvata. 1546. a. võttis Beseler vaese eesti poisi Hans Susi oma perekonda kasvatada ja pani ta kooli õppima. Ta ostis talle, Linnaarhiivis säilinud arve järgi, paberit „mittesaksa evangeeliumi raamatu ja lauluraamatu 2) jaoks ja peale selle veel saksakeelse psaltri ja evangeeliumi-raamatu, nähtavasti selleks, et eestlasel, kes oli õpinud saksa ja ladina keelt, lasta need tõlkida.

Kahjuks tegi katk 1549. a. neile katseile lõpu, sest ta viis hauda tõesti paljutöötava noormehe Hans Susi. Tema vanaema — nähtavasti jõukas inimene — oli talle pärandanud 200 riia marka, mis Hans Susi surivoodil annetas stipendiumiks vaestele üliõpilastele.

Ent siiski oli ka Hans Susi ise juba tõlke alal midagi suutnud teha, sest Beseler jätkas tema tööd. Nimelt sai ta 1551. a. raelt raha 4 raamatu puhta paberi ostmiseks, mis oli määratud „mittesaksa lauluraamatu jätkamiseks“ 3), nagu kõlab vastav sissekanne linna arveraamatus. Kuid ka Beseler haigestus 1553. a. ja suri järgmise aasta veebruaris. Milline saatus tabas tema mittesaksa lauluraamatut, seda meie ei tea. Tema pärandusinventaris seda igatahes ei leidu, kuigi sealt nähtub, et tema raamatukogusse kuulus mitte vähem kui 218 raamatut. Kahjuks ei loenda tolleaegsed pärandusinventarid vähemaid raamatuid ja käsikirju üksikult.

Et Beseleri vaev lauluraamatu kallal siiski ei jäänud tulemuseta, seda tõendavad Georg Müller'i tuntud jutlused. Neis räägitakse 1603. a. lauludest, mis „meddy Kircko Ramato Siddes kirjututh seisvat“ ja mida „scholepoyssid“ õieti, kogudus aga täiesti „valschiste“ laulab. Küll tähendab pastor Müller, et Pühavaim olla nende laulude tõeline meister, kes nad loonud, kuid meie oleme vähem naiivsed ja oletame, et need olid Reinhold Beseler ja tema eesti soost koolipoiss Hans Susi, kes laulud esmakordselt eesti keelde tõlksid.

Küsimusele, millistest raamatuid laulsid „scholepoyssid“ Pühavaimu kirikus, kas käsikirjalistest või trükitud raamatuid,

1) „Noch eyn vnduyß categysmus, kostett is — 0 mark 27 schill.“ TLA, A. a. 25, lk. 47 a. 1576 okt. 5.

2) „Item 1½ boeck pappirs to eynem vnduschen ewangelienboeck vnd sanckboeck — 13 schill.“ TLA, B. i. 1.

3) „Vor 4 boke papir tho einem vndudeschen sanckboke, so her Reinolt Beseler vort to stellen belauet, isz — 2 mark.“ TLA, A. d. 40. 1551 apr. 18.

pole kerge vastata. Siiski näib nii, et need võisid väga hästi olla trükitud, sest 1604. a. Tallinnas surnud raamatukaupmehe Christoffer Ebling'i pärandusinventaris⁴⁾, mainitakse teiste trükitud raamatute hulgas ühte, mis kannab tiitlit „Geistliche Lieder Henrici Fabricii, Teutsch und Unteutsch“, s. t. „Henricus Fabriciuse vaimulikud laulud saksa ja mittedaksa keeles“. On ilmne, et mainitud raamat oli trükitud saksa-eestikeelne laulu-raamat. Seega kahekeelne, nagu kõik vanimad kiriklikud käsi-raamatud.

Lauluraamatu autor Heinrich Fabricius oli 1585. a. Hanila kiriku õpetaja, 1601. a. alates aga pastor Tartus. Väga võimalik, et tema raamat trükiti Riias, kus sellal juba oli olemas trükikoda, ja levitati Tartus. Teos on seni jäänud täiesti tundmatuks ja meil ei ole kahjuks veel praegugi mingeid lähemaid teateid selle kohta. Kui aga Fabricius laskis oma lauluraamatu trükkida, miks ei võinud sedasama teha ka Beseler, või tema järglane Balthasar Rüssow. Nimetavad ju viimast ta aadliseisusest vastased eestlastesõbralikkuse pärast pilkavalt „talupoegade verisõbraks“ (Blutsfreund der Bauern).

Teadmata on ka Susi ja Beseleri koostatud evangeeliumiraamatu saatus. Vaevalt see nägi trükimusta. Alles pärast 1617. a. avaldas Pühavaimu kiriku õpetaja Simon Blankenhagen eestikeelse jutluseraamatu, postilla, mis on samuti kaduma läinud, kuigi sellest 1715. a. veel üks eksemplar alles oli. Ka Georg Müller'i jutlused, nagu mainitakse 1715. a. Uue Testamendi eessõnas, olid määratud trükkimiseks. Kahtlemata leidis peale selle veel nii mõnigi käsikiri, mis hiljem kiriku põõninguil ja puumajades aja jooksul on jäljetult hävinud.

Olen siin üsna lühidalt esitanud mõningad andmed omalt uurimispõllult, kuid olen kindel, et ka teisalt ei jää tulemata väga tähtsaid lisandusi samalt uurimisalalt. Just Raamatu-Aasta puhul võime loota tugevat huvi tõusu vanema eesti kirjanduse vastu. Arvatavasti õnnestub aastatepikkuse hoolsa tööga selgitada nii mõnigi küsimus, mis meile nüüd on veel mõistatuseks.

P. Johansen.

Kristjan Raud kui uute tähiste seadja eesti raamatu illustreerimises.

On juba üldiselt teada illustreeritud „Kalevipoja“ ilmumine lähemal ajal. Meie kunstiharrastajaile ja raamatusõpradele on sellel teatel omapärane kaaskõla Kristjan Raua nime mainimise tõttu. Rida assotsiatsioone „Kalevipoja“ illustreerimise mõttest ja

4) TLA, B. t. 7. 1604 aug. 10.

menetlusigi kogu meie rahvusliku kirjanduse illustratsiooni stiilist on seotud just kunstnik Kristjan Raua nimega.

Millist osa K. Raud on etendanud illustreeritud „Kalevipoja“ väljaandmise kavatsuses — see on küsimus meie omapärase motiivistiku ja ainekäsitleuse võimalustest. Seepärast pole kunstniku 70. sünnipäeva puhul ülearune peatuda Kristjan Raua (sünd. 22. X 1865) kui illustraatori vaatlusel, kuigi ta kapitaalsem osa loominguist, ammune teostusmõte „Kalevipoja“ kaunistamisest, on nüüdki veel trükkis avaldamata.

Nimelt kuulub Rauale teene uue suuna loomisest eesti raamatukaunistuse alal.

Eesti raamatu vanem illustratsioon, möödunud sajandi litograafia, puugravüür ja läinud sajandi lõpul ja käesoleva algul esinev tsinkkliše, oli peamiselt pilditrükk, millel sageli polnud sidet kogu raamatu teksti sisulise küljega. Enamikus polnud raamatusse mahutatud pildid teksti kaunistamiseks mõeldudki. Kunstnikud, kes raamatu kaunistamiseks trükitehnilisile nõudeile vastavaid teoseid tegid, valmistasid selliseid sisuliselt omaette teostena. Need olid maastikud, linnamotiivid ja kompositsioonid toon- ehk joontrükkis, mida mahutati raamatusse igasuguste kirjutiste vahele, nii-öelda lugejale vahelduseks — kunsti maitsemiseks. Seega ongi arusaadav, mispärast nii vähe rõhku pandi originaalsele mõttele, algupärasele kunstitootele raamatuis. Kuigi seda algupärasust hinnati kunstniku loomingu tutvustamisel lugejaskonnale, leiame enamikus varemate raamatu-illustreerijate loomingus ainult tehnilisi saavutusi, mis sisuliselt olid laenud võõrailt kunstnikelt, vabalt ümber tehtud maali alalt vastavalt graafilisele käsitlemisele.

Otseselt tekstipinnaga seoses olevaid kaunistusliiste, pealiseid ja vinjette võeti meil varemil aegadel välismaiste, enamikus saksa trükitoodete kataloogidest või hangiti sealsetest äriladudest.

Selline oli seisund üldjoontes enne Kristjan Raua loomingulise tegevuse arenemist eesti raamatukaunistamise alal.

Mõistagi ei tulnud sel alal pööret Rauagi kaudu kannapealt. Kuid tema toodetega ja ta suulise ning kirjandusliku selgitustöö tagajärjel algas uus ajastu. Sest Raud oli neid kunstnikke, kelle tähelepanu pöördus joonistuse kaudu avalduvale loovale tööle. Joonistus, mitte aga värviline maalikompositsioon, on raamatu illustratsiooni edendamisel olulisemaid peatingimusi. Ühtlasi oli Raud poolt ka loovale küljele joonistuskunstis eesõigus antud senise reprodutseeriva toodangu ees. Teiseks — Raud tundis suurt huvi meie oma ainekäsitlemise vastu mõtteväljenduse seisukohast. Meil valitses noil aegadel Düsseldorfis koolkonna mõju, millesse koolkonda kuulus muide ka Paul Raud, Kristjan Raua vend; seal teotseti küll ka rahvaelu kujutavate ainete vallas, kuid lähtekoht oli sealjuures realistlik tõsielu ja siht — lõplikult antud kunstiteos kujutavast küljest vaadatuna. Väljendustarbest tingitud pil-

dikompositsioonil on aga see paremus, et üksikasjalised varjun- did ja suletud kogumulje ei kõrvalda teose vaatleja mõtte- ja ku- jutlusvabadust. Kaunistava ja jutustava toodangu arendamise seisukohast on sellisel käsitluslaadil olulisi paremusi, sest illust- ratiivne kunst peabki oma põhiolemuselt ainult virgutusi kandma vaatleja mõtetegevusse — mitte aga köitma ta fantaasiat vormi- de kindla raamistikuga. Ja lõpuks, Raul oli veendeid omapä- rase ja rahvaomase dekoratiivse elemendi leidmise ning rakenda- mise vajadusest eesti kunsti arenemise nimel ja omadusigi sellist põhimõtet laialdaselt propageerida.

Kõigi nende Kr. Rauale iseloomulikkude põhimõtete esileker- kimist eesti kunsti arengus tuleb jälgida ajast, millal ta asus teot- sema kodumaal. See oli aastal 1904. Tartu asudes tekkisid tal kokkupuuted eesti kultuuri juhtivate ringidega ja just nende tege- lastega, kes rahvuslikest kultuuriüritusist huvitusid eeskätt. Noil aegadel oli uuesti päevakorral eesti etnograafilise muuseumi asu- tamise kavatsusi. Ja juba Tartu asumise aastal leiame Rauda koos Jaan Tõnissoniga Eesti Põllumeeste Seltsis propageerivat käsitöö- muuseumi asutamise ideed rahvakunsti kogumise ja arendamise seisukohast. Selle tagajärjel ostetaksegi EPS-i sügisnäituselt rida väljapanekuid, millel oli rahvakunsti stiilitunnuseid. Nii on Raud esimesi eesti kunstnikke, kes vaimustub eesti rahvakunsti loomingu- st ja juhib muuseumide asutamise tähtsusele tähelepanu rahva- kunsti kogumise seisukohast. Aastal 1906 asub ta isiklikultki rah- varõivaste ja käsitöötoodete kogumisele.

Loomulikult pidi selline rahvakunsti harrastus mõjustama ka tema loominguulist tegevust kunsti alal. Esialgselt paistab Rauda värske kiindumus toovat teatava seisaku kunstialalisse tegevusse. Aastast 1904—1910 on kunstinäitusil ta tooteist esitatud peamiselt varemil aegadel alustatud tööd. Küll aga leiame sellel ajavahe- mikul Raulalt rohkesti kirjutisi rahvakunsti propageerimiseks, muu- seumitöö õigustamiseks ja organiseerimiseks „Lindas“, „Posti- mehes“, „Eesti Kirjanduses“ jm., ning on üldiselt teada, kuivõrd elavalt ta tegelikest muuseumide korrastustöist noil aegadel osa võttis. Kuid ka tegelik rahvakunsti rakendus moodsasse kunsti pidi teostust leidma, ja nagu Raud oma kõnes „Vanemuises“ 1909. aasta sügisel rahvakunsti küsimust puudutades sõnas, pidi meie tulevane rakenduskunst kui ka kõrgem kunst neid allikaid järjest tarvitama. Nendest võimalustest hakkabki Raud andma näiteid ja just raam- tukaunistamise alal. Noor-Eesti kirjanduslikele ringidele val- mib temalt aeg-ajalt vinjette, kaunistusliiste ja eeslehti rahvakunsti aineil ja kodumaistel motiividel. Kuivõrd selline Rauda algatus vil- jelevalt mõjustas kogu eesti raamatu välispidi arengut, näitab tol- leaegse noorema kunstnikkude sugupõlve huvikallak samade kau- nistuspõhimõtete poole. A. Uurits, K. Mägi, A. Tassa, N. Triik ja R. Nyman on kõik samal ajal asunud raamatut kaunistavate

motiivide loomisele ja rakendanud neid otseselt rahvakunsti ja rahvaluule propaganda mõjustusel, mida juhtis Raud. Kuigi sel määral kui Raud ükski neist pole pidevamalt süvenenud rahvakunsti ainete ümbertöötamise oma toodangus, ometi on rahvaluule ainete käsitus mõningail aastail kõigi nende loomingu mõjule pääsenud.

Millisel määral Raua isiklik looming oli läbi imbunud neist mõttest, näitab aastal 1910 „Noor-Eesti“ kirjastusel ilmunud Juhan Liivi luuletuskogu. See on välises kunstilises käsitluses tänapäevani ületamata trükitoode eesti raamatuturul. Seal leiame Raualt ornamentaalseid pealiseid, kaunistusliiste ja vinjette rahvarõivais esinevaist motiividest ja eesti puuornamentikast ümbertöötatuina. Peale selle sisaldab see veel rea uusi motiivirakendusi kodumaa taimeriigist. Seekõrval ei tohi unustada, et Raua sümbolistliku iseloomuga kompositsiooniline toodang on hakanud järjest rohkem koguma oma sisulisi motiive meie rahvaluulest ja rahvaeeposest „Kalevipojast“, alates juba käesoleva sajandi esimesest kümnendist.

Kõike seda meelde tuletades, neid niite, mis Rauda kunstnikuna on köitnud meie rahvaloomingu kunstilise tegevusega, ja neid mõtteid, mis Raud on külvanud meie kunstnikkonda rahvusliku kunsti teede otsimiseks, ning neid mõjustusi, mida ta eesti raamatu kunstilise külje arendamiseks on avaldanud, — on põhjust just teda meelde tuletada eesti raamatukultuuri juubeli pidupäevade puhul. Sellelt seisukohalt tuleb illustreeritud „Kalevipoja“ ilmumisele osalt vaadata kui Raua kunsti- ja maailmavaatelise idee teostamisele, mille tulemused peaksid olema kaaluva tähtsusega meie rahvuslikule illustratiivsele loomingu.

R. Paris.

Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest.

10. oktoobril s. a. pühitses Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professor dr. Walter Anderson viiekümnendat sünnipäeva. Sel puhul tahaksin lühidalt puudutada ala, mida see rahvusvahelise kuulsusega teadusmees esindab, ja tuua mõne näite sellest, millega ta on avardanud noore teadusala uurimustevälja.

Moodsa rahvaluuleteaduse alguseks võib lugeda XIX sajandi kolmandat veerandit. Selle põhjendas soomlane Julius Krohn, arendas edasi tema poeg Kaarle Krohn ja teised põhjamaade uurijad. Meetodit, millel põhjeneb moodne rahvaluuleteadus, kutsuvad selle loojad Krohnid *m a a t e a d u s l i k - a j a l o o l i s e k s*, teised ka *s o o m e* meetodiks.

Oma rohkearvulises uurimuses ja pedagoogilises tegevuses — ülikoolikateedril — prof. Anderson esindab nn. *s o o m e* meetodit.

Selle meetodi kolm peaprintsiipi on: 1) Enne mõne rahvalaulu, rahvajutu või muu rahvaloometöö uurimisele asumist tuleb hankida uuritava objekti teisendeid nii palju kui võimalik. On tähtis, et kõik võimalikult eksisteerivad teendid ajas ja ruumis oleksid uurija kasustuses. Peab olema võimalik hankida ka lisamaterjali esindamata või nõrgalt esindatud kohtadest. 2) Kõik kogutud teendid tuleb läbi katsuda ühesuguse hoolsuse ja õiglusega, ilma mingi eelarvamusega. Iseendastmõistetav nõue on, et materjal peab ise kõnelema. Uurija peab kuulma teisendite häält, mitte omavoliliselt selle ümber fantaseerima. Teisendite põhjal selguvad uuritava objekti algkuju, sündimiskoht ja -aeg, levik jm. küsimused. 3) Teisendimaterjali kasutamisel peetagu silmas üksikute teisendite üleskirjutamiskohta ja -aega. On lisaks tähtis, et tekstid oleksid kirjutatud üles, nagu neid esitab küsitlerv — ühes murdeliste joontega ja lühendusteta ning ilustusteta.

Nagu öeldud, rajanevad prof. Andersoni rohkearvulised uurimused soome meetodil. Ligemale sajast tema mitmesugusest kirjutisest ja pikemast uurimusest on tähtsamad 1):

Eine Märchenparallele zu Antonius Diogenes (Philologus 1907). — Zu Apuleius' Novelle vom Tode der Charite (Philologus 1909). — Романъ Апулея и народная сказка I (1914). — Tschuwaschische Sagen vom Igel als Ratgeber (1914). — Императоръ и Аббатъ, исторія одного народнаго анекдота I (dr.-väitekirj, 1916). — Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden (Acta et Comm. Univ. Dorp. B I 4). — Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks (FFC 42, 1923). — Nordasiatische Flutsagen (Acta B IV 3, 1923). — Uus töö Balti libahundi protsesside kohta (H. v. Bruiningk, Der Werwolf in Livland. . .). Ajalooline Ajakiri 3 (1924). — Läti mõjust eesti vanemas ilukirjanduses (Fr. W. v. Willmann'i „Juttud ja Moistatused“). E. Kirjandus 1925. — Der Chalifenmünzfund v. Kochtel. Mit Beiträgen von R. Vasmer (Acta B VII 2, 1926). — Novelline popolari sammarinesi I—III (Acta B X 5, 1927; XIX 3, 1930; XXXI 2, 1934). — Imelik paralleel. Eiseni album 1927. — Dos lid fun der mobilizacie. Šriftn fun Jidišn Visnšaftlexn Institut 2 (1928). — Jensens Methode (Acta B XXI, 1931). — Der Schwank vom alten Hildebrand. Eine vergleichende Studie (Acta B XXI 1, XXIII 1). — Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung (Verhandlungen d. GEG XXVI, 1931). — Rosenplänteri eesti muinasjutud (Suomi 1933). — Ein neues Dokument üb. d. estn. Met-sik-kultus aus d. J. 1680 (1934). — „Kalamehe ja tema naise“

1) Prof. Anderson ise peab neid tähtsamaiks.

muinasjutu tšeremissi teisend aastast 1894 (Kaleviste mailt, 1935). — Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder (Acta B XXXIV 1, 1935).

Enamik prof. Andersoni uurimustest ja kirjutistest puudutavad rahvusvahelist ainetikku, mille hulgas on arvestatud ka eesti materjali, kuid leidub üsna silmapaistvalt ka puht-eesti ainega tegelevaid uurimusi.

Prof. Anderson pole ainult soome meetodi vahendaja, vaid ka selle tähtis edasiarendaja. Oma rahvusvaheliste ainetega tegelevate uurimuste kaudu on ta leiutanud rea uusi rahvaloomingu elu puudutavaid seadusi, õiendanud ja täpsustanud seniseid ja aidanud kõrvaldada eksiarvamusi, mis valitsesid seni rahvaluuleteaduses. Põhjapanevaks ja tulemusterikkaks ses suhtes on osutunud monograafia rahvusvahelise anekdoodi kohta — Kaiser und Abt (vt. FFC 42). Järgnevas loobutakse ta tööde adekvaatsest hindamisest, kulutades ainult mõne sõna selle kohta, kuivõrd prof. Anderson on viimistlenud soome meetodit. Ülevaade saab siinkohal olla ainult pinnaline, ilma laiema selgitusega, võttes aluseks eespoolnimetatud uurimusi ja prof. Andersoni enda loenguid ülikoolis.

Uurimuses „Kaiser und Abt“ seletab Anderson rahvajuttude ja -laulude stabiilsust ajas ja ruumis, konstateerides nn. eneseõiendamise seaduse olemasolu (mis on maksev niihästi rahvajuttude, r-laulude, mõistatuste, vanasõnade¹⁾ jne. kohta). „Uuri, kes esmakordselt rahvajuttude (muinasjuttude, naljandite, legendide jne.) uurimisele asub, üllatub enamasti rahvaloomingu suurest stabiilsusest. Samm-sammult ta kogeb, et pikad ja komplitseeritud jutukesed elavad sajandeid, rännates suust suhu peaaegu üle Maakera, kogemata teel tähelepandavaid muutusi. Millega on seletatav see uskumatu stabiilsus?“ (FFC 42, lk. 397.) On raske seletada, kuidas oskab jutu kordaja täita lülid, mis ettejutustaja on unustanud ja vahele jätnud. Tegelikult esineb rahvaloomingu elus ühelt poolt alaline kõrvalekaldumine algkujust, teiselt poolt kiire kõrvalekaldumiste kadumine ja algse teksti rekonstrueerimine. Rahvaloomingu stabiilsus seletub sellega, et 1. iga jutustaja vastavat muinasjuttu, naljandit, legendi jne. oma eelkäijalt tavaliselt ei kuule üks kord, vaid mitu korda; 2. tavaliselt ei kuule seda ühelt isikult, vaid mitmelt ja eri redaktsioonis (FFC 42, lk. 399). Esimene asjalo kõrvaldab vead ja tühikud, mis tekkisid kuulaja mälunõrkusest nagu ka jutustaja juhuslikest kõrvalekaldumisest; teine väldib kõrvalekaldumiste vead, mis on omased ühele või teisele kuulaja

1) Kaiser u. Abt (FFC 42), lk. 397, allmärkus 1.

allikale. Iseendast on need üldtuttavad asjad, mida aga seni vähe arvesse võeti. Hea muinasjutu-jutustaja võib esitada oma juttu mitu korda samale kuulajaskonnale, eriti veel, kui kuulajais on lapsed. Kuulajad aitavad seejuures parandada „vigu“, kõrvalekaldumisi, mis tekivad esialgse jutustamisega võrreldes. Samasugune on lugu anekdootidega. Nii jutustaja pole oma muinasjuttu või naljandit tavalisest kuulnud mitte üks, vaid mitu korda, koguni mitte ühelt, vaid mitmelt isikult eri redaktsioonides. Kuuldud materjali ta võrdleb omavahel, kõrvaldab juhuslikud lisandused, rekonstrueerib seega „algkuju“. Sellega prof. Andersoni arvates ongi seletatav rahvaloomingu suur stabiilsus.

Kuid eneseõiendamise seadus pole maksev igal juhul (vt. FFC 42, lk. 403—404). Rahvajutus iga kõrvalekaldumine normist näib algul veana, õnnestunud kõrvalekaldumine võib aga kuulajaile eriti meeldida ja üha levida. Erandist võib saada reegel. Sellega seletubki lokaalredaktsioonide tekkimine. Mõnikord muutus ujutab üle kogu levimisala — tekib normaalkuju, mis enam ei ühti algkujuga. Anekdoodi „Keiser ja abt“ ajaloos Anderson konstateerib kolm seesugust muutust. Algkuju rekonstrueerimisel ongi see hädaoht, et võib välja jõuda ainult normaalkujuni ja pidada seda algkujuks. Sellise hädaohu eest võivad hoida vanemad kirjanduslikud teisendid, kui neid leidub.

Juba nimetatud uurimuses prof. Anderson asendab käsikirjaliste tekstide uurimisel seni tarvitatud nn. ahelateooria, mille võttis tarvitusele omal ajal Julius Krohn, laineteooriaga. Ahelateooria järgi rahvajutt või -laul püsib oma kodumaal muutumata, rännates aga paikkonnast teise muutub. Tekivad lokaalredaktsioonid. Iga paikkonna redaktsioon on arenenud eelmisest. Rahvajutu algkuju elab aga oma sünnikohas viganemata edasi. Mida kaugemale sünnikohast, seda vigasemaks muutub tekst. Ühe sõnaga: rahvalooming muutub ainult ruumis, ajas jääb aga oluliste muutusteta. Selle teooria peapostulaatideks on: 1. Kodumaal õhk konserveerib. Rahvalooming on eriti armastatud oma kodumaal. Ja armastatud jutu (~ laulu) teisendid kontrollivad väga üksteist, haruldase jutu puhul aga kontrollimine pole võimalik. 2. Muinasjutud (ka muu rahvalooming) rändavad aeglaselt paigast teise. „Kaiser u. Abt“ tõendab aga, et just oma sünnimaal, Hommikumaal, on see anekdoot praegu uskumatult haruldane, Soomes seevastu väga armastatud. Ka muutub rahvalooming ajas, mitte ainult ruumis. Nii võib rahvajutt oma sünnimaal hoopis välja surra, mujal aga hästi püsida ja olla eriti armastatud. Ka teise punkti vastu Anderson väidab: muinasju-

tud liiguvad kiiresti kohast teise. Jutt telegrafeeritud saabastest¹⁾ on väga kiiresti levinud üsna laialisele alale, kuigi see ei või olla tekkinud enne aastat 1833. Ka poliitilised anekdoodid levivad kiiresti (loengud 1929. a.).

„Kaiser u. Abt'is“ tõstetakse eriti välja kaleidoskoopiliselt muutuvad jutustused (vt. FFC 42, lk. 406—408). W. Anderson seletab: Harilikult viib teisendite segunemine jutu algkuju rekonstrueerimisele, mõnel puhul sel on aga vastupidine mõju. On jutustusi, mil on rida vahekiile iseseisva huviga: selliste kiiludena võivad esineda üksikud lühidad naljandid või ka mõistatused, küsimused, ülesanded jne. Anekdoodis „Keiser ja abt“ selliseid kiile algselt oli kolm; juba varakult jutustajad hakkasid muid sellelaadseid vahele lükkima: kord asendatakse endised kiilud uutega, mõnikord tõstetakse nende arvu neljale, viiele, kuuele või enamale. Sünnib hulk erikombinatsioone, mis omavahel segundes sünnitavad jälle uusi. Seesugusel puhul esialgne kombinatsioon ei tule muidugi küsimusse. Kahe „Kaiser u. Abt'i“ teisendi põhjal Anderson annab 7 kombineerimisvõimalust: 1) Jutustaja võib üht kummastki variantist täielikult ignoreerida ja ainult teist neist jutustada; 2) ta võib mõlemat varianti teineteisest lahus hoida ja eraldi jutustada; 3) võib mõlemad jutustused kokku sulatada, küsimuskombinatsiooni laenates ainult ühelt; 4) võib mõlemate variantide küsimused esitada; 5) võib küll mõlemat küsimuskombinatsiooni teineteisega liita, seejuures aga kaks liigset küsimust ära jättes (niimoodi tekib algne küsimuste arv — 3); 6) küsimuste arv võib tõusta neljani, kusjuures üks küsimus ühest, teine teisest variantist jääb ära; 7) unustama kalduv jutustaja võib vähendada küsimuste arvu kaheni või koguni üheni. Millise kombinatsiooni ta 34-st võimalikust valib, oleneb tema maitsest, meeolelust või pimedast juhusest. Sellegi asjaolu kõrval on huvitav, et mõned küsimustekombinatsioonid siiski omavad eriti suure stabiilsuse.

Erilist tähelepanu Anderson on pööranud ka rahvajuttude levimisteede määramisele. Ta kriipsutab alla rahvajuttude levimisteede ühtumist üldiste kultuuriteedega. Muinasjutud, legendid, naljandid jne. lähevad tavaliselt kultuuriliselt kõrgemalseisvalt rahvalt kultuuriliselt madalamal seisvale. Rahvaloomingu levimist suuremal või vähemal määral takistavad füüsilised, riiklikud, keelelised, kultuurilised ja usundilised piirid (FFC 42, lk. 408—410).

Nõustudes üldiselt soomlastega, kes peavad rahvaloomingu muutumise põhjuseks unustamist, prof. Anderson ei pea seda aga ainsaks teguriks. Ta rõhutab, et rahvaloomingu ettekand-

1) Jutus kõneldakse isast, kes saadab oma pojale linna saapaid, asetades need telefonitraadile.

misel sünnib ka teadlikke ärajätmisi, mis on tingitud eetilist ja esteetilist põhjust (loeng 1930. a.). Rahvaluulekogujad võivad kinnitada oma kogemust röövedamate kohtade teadlikku ärajätmist objektide poolt.

Tähelepanu äratav on trükiteisendite mõju suulistesse teisenditesse ja nendevaheline kontamineerumine. Rahvas laenab raamatust motiive ja sulatab need oma mälestuses kokku suuliste teisenditega. $\frac{1}{3}$ Willmann'i jutte on tunginud rahva hulka ja sattunud sealt rahvaluule-korrespondentide kaudu Hurda ja Eiseni r-l-kogudesse (loeng 1930. a.).

Ka eesti rahvalaulu ettekandmisküsimuse kohta prof. Anderson on võtnud sõna, asudes seisukohal, et eesti rahvalaulu ettekandel (vastupidi soome omale) võib esineda kõrvuti nii skandeerivat kui mitteskandeerivat laulmist, kusjuures skandeeriv esitus on algupärasem (Studien zur Wortsilbenstatistik..., lk. 15, 193). Uudsena senisele värsivaatlemisele Anderson on rakendanud statistilist meetodit eesti vanema rahvalaulu värsiehituse silpide arvu uurimiseks (vt. Studien zur Wortsilbenstatistik..., Tartu 1935).

Esitatud üksikud näited ei suuda kaugeltki haarata kõike, mis prof. Anderson on lisandanud rahvaluuleteadusele üldse ja eriti eesti omale oma rikkalikest uurijakogemust ja ääretult põhjalikust orientatsioonist kogu maailma rahvaluulerepertuaari ja rahvaluulekirjanduse alal.

Uurimuste avaldamise lisaks on prof. Anderson teotsenud ka rahvaluulekogujana, kogunud Minski juutide rahvaluulet, baltisaksa lastesalmikuid ja -laule ning organiseerinud eesti lastelaulude kogu, mis kuulub suurimate rahvaluulekogude hulka.

Ka on ta Tartu Ülikooli Toimetiste, ÕES bibliograafilise aastäilevaate, FF Communications, Eesti rahvalaulud I ja II toimetaja.

Lõpuks nimetatagu veel prof. Andersoni pedagoogilist tegevust. Ülikoolikateedril on ta lugenud iga aasta peale kursuseaine veel kaks tundi nädalas huviainena mitmesuguste eri küsimuste kohta, nagu: Eesti lastelaulud; Vana Testament eesti rahvaluules; Uus Testament eesti rahvaluules; Legendilaulud; Koorakoonlased; Kratt eestis ja mujal; Luupainaja eestis ja mujal jne., ja käesoleval semestril — Peko.

Peale muu prof. Andersonilt on oma ettevalmistuse teaduslikuks tööks saanud kõik nooremad eesti folkloristid. Jääb soovida, et prof. Anderson veel kaua saaks jagada oma imestamisväärselt laia teadmiste- ja kogemustevaru eesti rahvaluuleteadusele.

Ed. Laugaste.

Raamat folkloristliku rahvatraditsiooni edasikandjana.

Mitte ainult suust suhu, vaid ka trüki- ja kirjateel levib rahvaluule. Raamatust on sageli laenatud terveid luuletöid, üksikuid motive, mütoloogilisi nimesid ja terminoloogiat. Raamat võib täiendada kujutelmi ja luua neid ümber.

Raamatu mõjust rahvatraditsioonisse võib kõnelda enamasti alles seal, kus kirjaoskus on laiemalt omandatud ja kus leidub üldsele määratud rahvaluulekogusid (nagu meil Eiseni rahvalikud jutukogud, mis sisaldavad kokku umb. 3000 muinasjuttu, naljandit ja kohalikku juttu ¹⁾), Sohberg'i jutu- ja laulutoojad jne.), või perioodilisi trükinguid (ajalehti, ajakirju, kalendreid), lugemikke, mis muu hulgas sisaldavad meeldejäävaid rahvapärimusi.

Eesti rahvaloomingut on publitseeritud juba üle 250 aasta: alguses keelenäiteina grammatikate lisades (vanasõnu jm.) ja juhuslike näidetena orirahva vaimuvarast reisikirjades ja mõnes ajakirjas (laule). Selle kõrval ka usundit puudutavaid eriraamatuid (Gutsleff, Forselius-Boecler jt.).

Järjekindel rahvaluule kogumine ja publitseerimine teadusliku ja esteetilise sihiga, kusjuures korrajaina ning organiseerijaina esineb niihästi estofiile kui ka eesti rahvusest mehi, algab alles XIX sajandil.

Rahvas endas äratas laiemat huvi „endise põlve päranduse“ kogumise vastu alles Jakob Hurda tegevuse, alates umb. 1863. a. Oma teoste ja korduvate üleskutsetega, millest kuulsam põhjalikkuselt ja põhjendatuselt ilmus 1888. a. märtsis kõigis eesti ajalehtedes, ta suutis vaimustada laiemaid hulki pietismi mõjul ²⁾ küll kohati juba põlatud rahvaloomingu kogumisele rahva enese poolt. Hurda mainitud üleskutse leidis head vastukõla, mida tõendavad Hurda aruanded korjamistöö tulemustest ajalehtedes. Aktiivne osavõtt suurest rahvuslikust tööst aitas rahvast ligindada ta enda loomingu ja õpetas seda vääriliselt hindama. Veidi hiljemini alustas tagajärjekat kogumist ka M. J. Eisen.

Agarate külakoolmeistrite ja mõne kõrgemagi haritlase kõrval pakkusid oma kaasabi veel kirjamõistjad talusulased, külarätsepad ja teised, kelles näis tekkivat esimene huvi rahva oma asja vastu. Osalt mõistis ehk alamgi rahvas, kas või poolalateadlikult, et ta niiviisi suudab tõendada oma eluõigust. Kahtlematult olid seks tõuke andnud juba „Kalevipoeg“ ja Faehl-

1) Eesti biogr. Ieksikon, lk. 81.

2) Vennastekoguduse tegevuse mõjul oli rahvaluule tükati riismeteni hävinenud juba sajandi kolmandaks veerandiks, nagu kurdavad mõned korrespondendid. Nii teatab K. Ruut Heldest 1888, et vennastekoguduse palvemaja ümbruses viimase mõjul rahvaluule on kadunud (vt. H II 25, 28).. Samasuguseid teateid on ka mujalt.

man'n'i müüdid. Kui palju esimest rahva hulgas loeti, on küll iseküsimus, kuid teadmine selle suurusest oli siiski suutnud imbuda kohati juba üsna sügavale rahvasse. Faehlmanni müüdid levisid kaunis laialt tänu nende rohkeile äratrükikidele. Tundub, et sel ajastul üldsus teotses rahvaluulega rohkem kui kunagi enne või pärast. Oletatavasti aitas see soodustada ka raamatuis ilmunud ainetes omaksvõttu rahva poolt.

Vaevalt küll, et nii estofiilide kui ka esimeste eestlasist-trükki-toimetajate tööd leidsid vahetut teed rahva hulka tagasi. Samuti nagu Faehlmanni saksa keeles kirjutatud, osalt rahvapärasteil aineil loodud müüdid. Imetlustäratanud müüdid tõlgiti ja anti koos muu Faehlmanni vaimse pärandiga Eiseni poolt välja rahva-raamatuna (1883). Alles sel teel pääsesid nad imekiiresti rahva sekka, mõjustades omalt poolt niihästi agaraid Hurda ja Eiseni korrespondente kui ka rahvaloomingut ennast. Faehlmanni kõrval on ka K r e u t z w a l d stiliseerinud ja ümber kohendanud rahvalaule, muinasjutte ja saagasisid, mis sellistena tihti leidsid tagasitee rahva sekka.

J. Hurda, M. J. Eisen'i ja M. Veske poolt valjema teadusliku ehtsuse nõudega kogutud rahvalooming moodustas varanduskogu, mida pea hakati trükis avaldama: Eisen vähenõudlikkude rahvajuttude, rahvanaljandite ja vanasõnade kogusid, Hurt ja Veske teaduslikele nõudeile vastavaid rahvalaulude kogusid. Paljud teaduslikkudes kogudes ilmunud laulud (ja jutud) leidsid tee kooliraamatuisse või rahvale määratud laulikuisse, kalendrisse või perioodilistesse publikatsioonidesse. Viimaste kaudu tungisid tagasi rahva juurde nii ehtne rahvalooming kui pseudofolkloor.

Küsimust raamatu mõjust folkloristliku rahvatraditsiooni edasikandjana saab käesolev kirjutis puudutada ainult niipalju, kui palju on seda selgitanud senised uurimused eesti rahvaluule alalt. Täies ulatuses vastata ei luba praegu aukartustäratav käsikirjalise materjali lehekülgede arv, mille läbitöötamine ja võrdlemine suureks paisunud trükilehekülgede arvuga pakuks jõukulutust aastaiks. Seepärast katsun ainult näidata, kuidas ja milliseid rahvaluule liike raamat on mõjutanud.

Raamatu mõju leidub pea kõigis rahvaluule liikides. Esimesed näited raamatu mõjust leiduvad J. H. Rosenplänter'i käsikirjades E. Rahvaluule Arhiivi kogudes, a. 1832—1836, mis kogusummas sisaldavad 151 juttu. Lähemal tutvumisel selgub, et suur protsent neist on pärit Fr. W. v. Willmann'i „juttudest ja Mõistatustest“, Rosenplänteri enda trükitud muinasjuttudest ja O. V. Masin'g'u „Maarahva Nädala-Lehest“ ja veel mitmest teisest saksa- või eestikeelsest allikast. „Kirjandusest laenatud jutud on enamasti väga vabalt ümber jutustatud, nii et tekib mõte, kas need ei ole raamatuis rahvatraditsiooni tunginud ja siis jälle rahvasuust üles kirjutatud. Mõnikord on see oletus arvatavasti põh-

jendatud, kuid on olemas ka tekste, mis peaaegu terves ulatuses sõna-sõnalt ühtivad trükitud originaaliga: niisugused tekstid on nähtavasti lihtsalt dikteeritud leerilastele kas Rosenplänteri enese või tema köstri poolt (täpsalt nagu mõned teated „Maarahva Nädala-Lehest“ Eestis juhtunud kuritegude ja õnnetuste kohta, mis niisama leiduvad meie konvooluudis). Ja kui lugu on nii, siis on tõenäoline, et ka paljud teised Willmanni jt. tekstid on lihtsalt ette loetud leerilastele ja nende poolt vabalt ümber jutustatud³⁾. Arvatavasti siis kirja harjutamiseks. „Mõned jutud on isegi nähtavasti üleskirjutajate eneste poolt välja mõeldud“, arvab edasi prof. Anderson⁴⁾.

Ka Faehlmanni imetletud müüdid leidsid kestva vastukaja ja kordamist. Osa F-i müüte seisabki vastuvaidlematult rahvapärasuse pinnal, osa mitte, ja osa suhtes on veel kahtlusi⁵⁾.

„Keelte keetmine“⁶⁾ kuulub nende hulka, mille rahvapärasuses ei saa kahelda, kuigi Faehlmann seda stiililt on ilustanud ja mitmeid motive interpoleerinud (nii pilge venelaste, sakslaste ja lätlaste kohta)⁷⁾.

Seda muistendit, nagu teisigi Faehlmanni omi, on enam kui üks kord saadetud ehtsa rahvaloomingu etiketi all rahvaluule hoiupaika. Üks näide:

Voore metsas olla ennevanast ka keele jagamine olnud. Sinna pandud katel keema. Nagu keegi rahvas manu saanud kuda vesi keenud vattu vai aegapidi nenda olla ka kõne neil kel rutuline kel aeglane.

Seal olnud kõik taara kangelased koos pealt vaatamas ja tööd toimetamas. Nagu Ilmariise Lämeküine. Pääle selle veel Vindekinde kes vahtu kulbiga kõrvale tõuganud et näha saada kuda keeb. Ilmariine teinud tuld, kuna Lämeküine riieti moodi vaadanud. Setud tulnud aegsaste kui ainult mõned mullid põhjast üles tulnud nii nende kõne ka olla. — E 28264/5 < Võnnu. J. Rootslane 1896.

Eisen kirjutab: „Kuna selle, J. Rootslase poolt Võnnust üleskirjutatud muistendi esimesel poolel rahvasuus alus ei puudu, on astunud üleskirjutaja teisel poolel täiesti Faehlmanni jälgedesse, oskamata õieti tarvitada Faehlmanni väljamanatud nimesid, Ilmarist nominatiivis nimetades Ilmariise ja koguni uut suurust Vindekindi esitades. See suurus on ainult J. Rootslase fantaasia toode“⁸⁾.

„Emajõe tekkimine“⁹⁾ on samuti rahvapärimestel põhjenev

3) V. Anderson, J. H. Rosenplänteri eesti muinasjutud, lk. 21—22.

4) Sealsamas, lk. 22.

5) Viimaste hulka kuulub „Koit ja Hämarik“, mille kohta hiljaegu Setust leitud paari teisendi põhjal O. Loorits on uuesti üles tõstnud selle muistendi rahvapärasuse võimaluse küsimuse (vt. Virittäjä 1935, lk. 45—47).

6) Ilmunud Verhandlungen d. GEG I, lk. 44; Eisen, Fählmanni kirjatööd; J. Jögever, Friedrich Robert Faehlmann; ja paljudes kooliraamatuis.

7) Ligemalt vt. F. R. Faehlmanni album. Tartu 1929, lk. 67—72.

8) Faehlmanni album, lk. 72.

9) Verhandlungen d. GEG I, lk. 41/2; Faehlmanni kirjatööd; Eisen, Eesti muistsed vägimehed; ja kooliraamatuis.

müüt¹⁰). Ka see on ilmselt mõju avaldanud ja liitmotiive tekitanud hiljemini kogutud rahvapärasele andmestikule.

„Vanemuise laul“¹¹). Vastu V. Reiman'i oletust, kes ütleb selle muistendi olevat „liha Eesti lihast, luu Eesti luust“, väidab Eisen: „Eesti mütoloogia ei tunne niisugust isikut, kes kogu looduse paneks oma laulu ehk mängu kuulama... Eestis kuuleme ainult laulu suurest mõjust, ilma et laulja isik kuidagi tuleks arvesse“¹²).

Kuid Faehlmanni mõjul leidub teateid rahvasuust:

V a n e m u i n e.

Jumal olla ilma loonud kõige iludusega aga üks see kõige suurem and puudunud, see oli laul.

Kui rahvas kõik Taara mäele kokku olivad kogunud, tuli Vanemuine ülevalt maha oma kandlega, et kõigile üht heli oma mängust meelde jätta. Kui ta ülevalt tulnud kahisenud tema riided ja mõned võtnud seda oma lauluks nagu näituseks: Mets, ja vesi. Kui ta oma kannelt hakkanud stimmima siis nägisenud tema paisunud kandle pulgad, ning seda pannud, harakas, hakkräästas, ja veel mõned muud linnud tähele. Kui ta laulma hakanud hüpanud kõik loodus, ning kus tema jalg maha puutunud seal kasvanud lilled tema jälgil. Nüüdgi nimetab veel mõni vanem inimene, kus palju lilla kasvab et see olla Vanemuise jälg. Tema ees mängu pannud iseäranis ööpik, ja ka osalt kuldnokk tähele. Kõige suurema osa pannud aga inimene tähele. Kalad unustanud omal kõrvad vee sisse, ning nemađ olla seepärast ilma lauluheleta. — E 9807/8 < Suure-Jaani. H. Karell 1894.

Erakordselt menukas oli aga Faehlmanni muistend „K o i t j a H ä m a r i k“¹³). Kooli- ja rahvaraamatud on seda lõpmatult reprodutseerinud, ärkamisaja õilishinged teisendanud ja veelgi kaunistanud. „Rahvasuus leiduvad motiivid ei ulata palju kaugeemale, kui et jaanipäeva paigu k o i t j a e h a lühikeseks ajaks kokku saavad ja teineteisele kätt annavad. Faehlmann igatahes isikustas neid ja selle isikustamisega tõstab ta muistendi ilu“¹⁴).

Muistendi rahvapärase üle on palju vaieldud¹⁵); tõendusainesena selle rahvaehtsuse pooldajad on opereerinud rahvasuust samal ajal saadud Faehlmanni müüdi mõjul tekkinud andmetega ja isikliku loominguga, esijoones maamõõtja Lagos'e 1854. a. esitatud jutustusega „Videvikust ja Ämarikust“¹⁶), mida kaua aega peeti ehtsaks rahvaloominguks.

10) Üksikasjalisemalt vt. Faehlmanni album, lk. 73—75.

11) Verhandlungen d. GEG I, lk. 42; Fählmanni kirjatööd; Eisen, Eesti muistsed vägimehed; kooliraamatuis.

12) Faehlmanni album, lk. 81.

13) Esmakordselt ilmunud Verhandlungen d. GEG I, 3, lk. 84; bibliograafia ilmunud Faehlmanni albumis, lk. 94—5.

14) Vt. Faehlmanni album, lk. 77—8.

15) Sealsamas, lk. 77.

16) Ilmunud Peterburi Teaduste Akadeemia ajaloolis-keeleteadusliku osakonna bülletäänis 1854. Ära trükitud A. A h l q u i s t, Viron nykyisemästä kirjallisuudesta (Suomi 1855, lk. 89—91). Sellele ligidane on M. J. Eisen'i rmt-s: Endise põlve pärandus, lk. 11—15 ilmunud „Koit ja Hämarik“.

Nagu osalt juba selgus, leidis „Koit ja Hämarik“ head vastuvõttu rahva poolt. Seda tõendab ka juba nimetatud O. L o o r i t s'a sõnavõtt: „Mul oli tunda kümnekond teisendit, mis jätsid enam või vähem kunstliku septsuse mulje. Faehlmanni redaktsioon on juba aastakümneid kogu kirjaoskavale eesti rahvale kooliraamatuist tuttav ja sellepärast pole viimase aja rahvaluuleline järelkorjandus ega motiivide rahvapärasuse kontroll mingit selgitust võinud anda küsimusele, kas üldse ja millisel kujul see müüt liikus rahvasuus e n n e Faehlmanni“¹⁷⁾.

Vastuvaidlematult kindlasti on Faehlmanni redaktsioon olnud allikaks paljudele rahvasuust üleskirjutatud teisendeile. Järgnegu lühidalt jutu sisu, milles tundub niihästi Faehlmanni kui ka enam-vähem Lagose järgi teisendatud E i s e n i „Endise põlve paranduses“ ilmunud teksti mõju:

K o i t j a H ä m a r i k .

Ennemuiste elas kaks õde, Videvik ja Hämarik. Ühel õhtul vanem õde, Videvik, tuli kündmast ja viis härjad jõeale jooma. Videvik vaatas kalju servalt alla jõkke. Igatsusest astus ka kuu jõe sügavusse, kus ta Videvikule suud andis. Pimeduses, mis vaheajal valitses, murdis hunt härjad, kuigi õõbik tüdrukut korduvalt hüüdis. Päikese tõusul märkas tüdruk oma kahju ja hakkas nutma. Vanaisa tuli troonilt maha ja sidus karistuseks hundi härja kõrvale taevasse. Kuule andis ta Videvikule naiseks, ja viimase lahke nägu vaatab praegugi kuu pealt veepeeglisse. Et edaspidi kahju ei sünniks, pani Vanaisa Koidu igal hommikul päikest süütama ja Hämariku teda looja minnes kustutama ning hommikul Koidu kätte andma.

Mõlemad töötasid korralikult. Kui ööd lühikesed, vaatavad nad tükk aega üksteise silmadesse ning annavad kätt ja suud tervituseks. Vanaisa märkab nende armastust ja tahab neid ühendada, kuid mõlemad on selle vastu. Nad on selles seisuses õnnelikud. Kord aastas viibivad nad neli nädalat üksteise kaenlas. — E 13426—8 < Tõstamaa, Pootsi. J. Veltmann 1894.

Eitades muud muistendi ehtsuse suhtes, ütleb Eisen: „Härgade murdmine ja õöpiku hüüdmine¹⁸⁾ seisab kindlal rahvaluule alusel. Laialt teab rahvas jutustada, hunt murdnud härjad vankri ees aiste vahel. Selle süüteo eest pannud Vanataat hundi ühes vankriga tähtedeks taevasse. Võrumaal lastakse sinna ka härgade omanik Peedo saada¹⁹⁾. Härgade murdmine ja taevasse asetamine on siis tõsine mütoloogiline moment, Kuu ja Videvikuga lugu tükk uueaegset mütoloogiat üleskirjutaja, maamõõtja Laaguse sulest, kes selle loo kodukohaks Tarvastu nimetab, muidugi mõista niikaugelt, kui lool rahvasuus alust leidub“²⁰⁾.

17) O. L o o r i t s, Koit ja Hämarik (Virittäjä 1935, lk. 46).

18) Vt. E d. L a u g a s t e, Ööbiku laul (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I, lk. 120—152).

19) „Nii on tekkinud Suur Vanker, või nagu Võru-Eestlased nimetavad Peedo vanker“ (J. H u r t, Eesti astronoomia. Tartu 1899, lk. 25).

20) M. J. E i s e n, Eesti mütoloogia I, lk. 199.

Ilmsesti „Kalevala“ tundmisele viitab järgmine osund, kus Väinämöise eeskujul, kes laulab Joukahaise maa sisse²¹⁾, talitab Vanemuine:

„Vanemuisest on üks vananaine paari aaste eest üte miu sõbrale küll laulan, aga kes to Vanemuine om, seda ei ole laulik esi ka tiidän; ta om tedä Vanamunne nimeten ja laulus jutusten, kuidas ta üte tõsege võistu om laulan ja nii kaugele laulan, et tõse abemest saadik maa sisse laulan.“ — H II 25, 22—3 < Helme. K. Ruut 1888.

Tundub siiski, et Ruudi sõber on lugenud „Kalevala“ sisu kokkuvõtet, mis M. J. Eiseni poolt Hertzberg'i järgi koostatud, kust loeme: „Juba oli Joukahainen habemest saadik maa sisse vajunud; muld ja samblad tahtsivad suhu tungida“²²⁾.

Üsna rikkalikult rahvasuus liikuvaist rahvapärimumisist K a l e v i p o j a kohta on osa pärit raamatulisest allikast kas lihtsalt raamatuainese ümberjutustisena või hoopis edasiarendisena. Kohati on rahvapäraseid andmeid täiendatud raamatuliste interpolatsioonidega. Üksikasjalisemalt leidub andmeid selle küsimuse kohta A. A n n i teoses „Kalevipoeg eesti rahvaluules“.

Raamatu mõju leidub ka rahvalauludes. Kõrvutan paar näidet.

„Eesti rahvalaulud“ II esineb laulutüüp „Nuttev tamm“. Selle teisendite hulgast on välja selgitatud raamatust laenatud või mõjustatud tekstid:

L ä k s i n m e t s a .

Läksin metssa kõndimaie
Pühapääva ommikulla,
Argi pääva õhtu-elle:
Mis ma metsast eesta leidsin?
Leidsin tamme nuttemasta,
Tamme oksad oigamasta.
Tamme lehed leinamasta.
Mina tammelta küsima.
Mis sa nutad tammekene,
Kurdad kulla puukene?

M. S o h b e r g, Neljas Eesti
laulutooja. Tartu, 1876, lk.
20 (22).

Läksin metssa kõndimaie,
Pühapääva hommikuile,
Argipääva õhtuelle:
Mis ma metsast eesta leidsin?
Leidsin tamme nuttemasta,
Tamme oksad oigamasta,
Tamme lehed leinamasta.
Mina tammelta küsimaie:
Mis sa nutad tammekene,
Kurdad kulla puukene?...

H II 10, 343 (707) < Viru-
Jaagupi, Rägavere. J. Ustallo
1889.

Mõlemat laulu võrreldes tärkab kahtlus, kas Hurda kaästööline laulu Sohbergi raamatust ehk pole maha kirjutanud, võib-olla ka, et see on talle nimetatud raamatut tarvitades hästi meelde jäänud. Peale selle on sama eeskuju kasustanud veel kaks korrespondenti Torist.

N e u s'i „Ehstnische Volkslieder“ mõjul põlvneb lauluteisend „Uppunud vend“ Surjust. On näha ka J. H u r d a „Vana Kandle“ ja peale selle paljude rahvalaulukute mõjusid²³⁾.

21) Kalevala III laul, 21—350.

22) M. J. Eisen, Väike Kalevala. Tartu, 1883.

23) H II 20, 141 — 2 < Surju, A. Tärn 1889.

Klassilise näite kooliraamatute mõjust rahvalaulude levimisel pakub laulu „Kits läks kideledes mäele“ järelkorjandus. „Vähe on olemas eestlasi, kes seda laulukest kunagi ei oleks kuulnud ega lugenud. Viie aasta jooksul osalt isiklikult, osalt ankeetlehtede kaudu eesti lasteiale korjates, sain ma selle laulu teiseid otse sadade kaupa kõigist eesti koolidest. Kui ma aga neid arvurikkaid teiseid hakkasin läbi vaatama, siis nägin oma üllatuseks, et kõigi nende tekstide hulgas ei olnud ühtegi iseseisvat: kõik, ilma ühegi erandita, olid lihtsalt eelpooltsiteeritud teisendi reproduktsioonid, selle teisendi, mis enne aastat 1843 vana Knüpffer'i poolt Udrikus (Kadrinas) oli üles kirjutatud ja kolmveerand aastasada tagasi Neusi „Eesti rahvalauludes“ avaldatud. Ja ometi olin ma oma ankeetlehes rõhutanud, et ainult seda võib üles kirjutada, mis igäiks tõesti teistelt on kuulnud, mitte seda, mis ta raamatust on õppinud!“²⁴⁾ Prof. Anderson'i uurimuse põhjal on selgunud, et laul on korrespondentide poolt üles kirjutatud mälestuse järgi, mõnikord polegi otsekohe raamatust õpitud, vaid suulisel teel kuuldud. Õppimise allikaks on olnud Jakobson'i „Kooli lugemise raamat“, kust laul on laenatud ka teistesse lugemikkudesse. Neusi „Eesti rahvalauludest“ oma lugemikku laenates Jakobson on teinud paar väiksemat muudatust, ja need kajastuvad Andersonile saadetud lauluteisendisse. Ka Hurda kogus on 25 teisendist kuus laenatud Jakobsoni kooliraamatust. Ülejäänutegi suhtes peab Anderson võimalikuks kohatist mõjustamist Neusi teisendi poolt²⁵⁾.

H. Tampere uurimuses uuema rahvusvahelise rahvalaulu „Jänese õhkamine“ kohta²⁶⁾ on üksikasjaliselt esitanud ka trükitekstide mõju laulu levimisel ja üksikute osade arenemisel. Nagu Tampere selgitab, on laul jänese õhkamisest, laenatud saksa „Häsleins Klage“ II versioonist²⁷⁾, andnud materjali kirjanduslikuks ümbertöötuseks C. W. Frendlich'ile, kelle tekstid (kaks redaktsiooni) on omakorda saanud rahvalikeks ning mõjustanud rahvalaulu²⁸⁾.

Et Frendlich'i „Jänese õhkamise“ II versioon on tuntud ka ringmängulauluna kogu Eestis, laialt tuttavaks saanud ka I versioon, kirjutab Tampere: „Minu kirjutise järgnevas peatükis leiame alatasa juhtumeid, kus episoode emmast-kummast [versioonist] on tunginud ka samasisulisse rahvalaulu ja tihti teatavil laulualadel koguni traditsiooniliseks saanud“²⁹⁾.

24) W. Anderson, Imelik paralleel (Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks, lk. 28).

25) Sealsamas, lk. 29—30.

26) Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I, lk. 59—116.

27) Vt. Erck-Böhme 169c.

28) ÕES Kirjad I, lk. 116.

29) Samas, lk. 70. Konkreetsete üksknähtuste juurde juhitakse sama teose lk-l 82, 89, 92, 97, 104.

Laul on levinud suulises traditsioonis üle maa, nii ka *Freundlich*'i ümberluuletused. Viimaste levimiseks on kaasa aidanud *Freundlich*'i „Magdeburgi linna hirmsast ärarikkumisest..“ (3 trükki), *Gildemann*'i „Lillekesed“ (2 trükki), eriti aga *C. R. Jakobsoni* „Kooli lugemise raamatu“ I jagu. Nii ehtsa rahvalaulu- kui trükitekste ohter tundmine on soodustanud viimase mõju rahvalaulusse.

Eespool oli juba kõnet kooliraamatuid kui kolossaalsest rahvalaule levitamise vahendist. Eriti annab see end tunda lastelaulude uurimisel õpilastelt kogutud materjalis.

Üsna tavaliseks nähtuseks ses suhtes võib pidada ka „Parmumatus laulu“ kirjanduslikku levimist kooliraamatute kaudu. Kui Hurda kogus leiduvast 60 laulust ainult mõni üksik on kirjanduse mõju all kannatanud, on 1922.—1926. a. vahel üleskirjutatud laulude enamik tagasiviidav *M. Nurmiku* lugemikule (I trükk ilmus 1920. a.). Teaduslikes raamatuis ilmunud teisendid pole pääsenud rahva laiemaisse hulkadesse, nii siis ka mitte mõjustama suulist traditsiooni³⁰). Viimane väide maksab niihästi „Parmumatus laulu“ kui ka paljudel juhtumel muude rahvalaulude kohta.

„Parmumatus laulu“ vanem kirjanduslik levimisjärk on olnud 1879.—1898. a. vahel *Viljandi*-, hiljemini *Võrumaal*, mille kirjanduslik alglahe seni leidmata³¹), uuem 1922. a. alates, mil oli koolides tarvitusel juba *Nurmiku* lugemik³²).

„*Kits kile karja*“. Kirjanduse kaudu tagasimõjumisel selle laulu juures tulevad eel kõige arvesse *Kampmanni* (Eesti lugemik I, Tallinn 1924) ja *Raua* lugemikud. Kuid neil on mõju peaaegu ainult kooliõpilaste laulurepertuaaris: koolis on laulud pähe õpitud ja siis mälu järgi üles kirjutatud³³). Ka *Veske* „Eesti rahvalaulud I“³⁴) mõju on selle uurimuse autor võinud tähele panna³⁵). Üheks kirjanduse mõju konstateerimise kriteeriumiks on uurijal „kile“ sõna, mis esineb laulus ka neil aladel, kus seda muidu murdes ei tunta, nagu näit. *Saaremaal*³⁶). Huvitav on ka *Kreutzwaldi* falsifitseeritud teisendi (ilmunud *Neus*, *Ehstnische Volkslieder III*) levimine tundmata vaheastme kaudu *Viru*-, *Harju*-, *Saare*-, *Tartu*-, *Võru*- ja *Setumaal*. Kõik teisendid on

30) *E. Päss*, Rahvalaulu kirjanduslikust levimisest (*E. Kirj.* 1928, lk. 475—477).

31) *Sealsamas*, lk. 481.

32) *Sealsamas*, lk. 480.

33) *J. Käsäär*, Laste ahellaul „*Kits kile karja*“ eesti rahvatraditsioonis. *Tartu* 1932 (auhinnatöö, *Tartu Ülik. Rmtk-s*).

34) *Veske*, Eesti rahvalaulud I, lk. 83.

35) *J. Käsäär*, „*Kits kile karja*“, lk. 6.

36) *Sealsamas*, lk. 114.

üksteisega nii sarnased, et ei ärata kahtlust ühise allika olemasolus³⁷⁾.

Üllatavat pilti pakuvad ka linnulaulude uurimused. Siingi on enamikus tegemist nähtusega, et raamatust õpitud laul saabub vanavara hoiupaika kas otsekohe, või on segunenud suuliselt õpitud rahvapärase teisendiga.

Õöbiku laul omandas suurema populaarsuse ja erilise võlu koos Faehlmanni „Koidu ja Hämarikuga“. Enam kui ühtegi muud linnulaulu on seda trükitud 19 variatsioonis³⁸⁾, kogusummas mitukümmend korda. Seda on trükinud nii teaduslikud väljaanded kui ka kooliraamatud. Kirjandusliku mõju seisukohast omab enim tähtsust Veske teoses „Eesti rahvalaulud“ I ilmunud tekst, mis A. R a u a „Kirjanduslooline lugemik“ I ja V. T a m m a n i ja A. R u l l i „Huvitaja“ I kaudu on pääsenud ligi õpilasist rahvaluule-korrespondentidele. Tähtsamaks vaheastmeks on olnud A. R a u a lugemik³⁹⁾. 285 teisendist läheb kirjanduslikule eeskujule tagasi tervelt 78. Kirjandusliku mõju konstateerimisel ei teki enamail juhtudel palju raskusi, sest et osalt koguni kirjavahe-märgid on samad⁴⁰⁾. Kirjanduse (oletatavasti Faehlmanni) mõjul on tekkinud laiendatud värss „Laisk tüdruk“ ja levinud sellisena laialdasel alal, mis algkujus tõenäoselt oli ainult „tüdruk“. Arvatavasti Faehlmanni teksti mõjul on värss sellisel kujul tunginud kirjanduse kaudu rahvasuhu⁴¹⁾.

Õöbiku laul on väga heaks näiteks, kuidas kirjandusest ammutatud elemendid sulavad algupärastega kindlasti ühtlaseks tervikuks, nii et hiljemini raske on vahet ära tunda.

„P e o l e o , k a s T i i t o n t e o l ? “ Kuigi seda laulu on avaldatud trükis palju vähem eelmisest, on see õpilastele, kellelt põlvneb peamine hulk uurimismaterjali, üldiselt meeldinud ja õpilaste kaudu saanud mitmel puhul ka vanemate inimeste teaduvaraks⁴²⁾. Esmakordselt E. P e t e r s o n ' i aabitsas 1907 ilmunud, on see veidi muudetud kujul üle võetud populaarseks saanud M. Nurmiku ja Tamman-Rull'i koolilugemikkudesse. Prof. Anderson'i lastelaulude kogus leiduvast 1409 teisendist on nimetatud kooliraamatuile tagasisviidavad tervelt 1390 teisendit.

Nagu peoleo laulu, võib väita sedasama ka pääsukese laulu „M i d l l i - M a d l l i “ kohta. Sellegi ERA-s talletatavast 1640 teisendist võib raamatulisele päritolule tagasi viia üle 1550.

37) Sealsamas, lk. 328—337.

38) Ed. L a u g a s t e, Õöbiku laul. ÕES Kirjad I, lk. 121—123.

39) Sealsamas, lk. 124.

40) Sealsamas, lk. 124.

41) Sealsamas, lk. 140.

42) Ed. L a u g a s t e, Peoleo-laulu suhteist (ÕES Kirjad III, lk. 110—111).

Kas see on kõik, mis võib öelda raamatu osast rahvatraditsiooni levitamisel? Ei! Raamatu mõju ulatub palju laiemale ja ka sügavamale. Anekdoodid ja rahvanaljandid on tihtigi tagasiviidavad E i s e n i Eesti rahvanaljale (nimetagem paar hiidlasjuttu, mida nüüdki sageli kuulakse jutustatavat: parem oma riide soe, kui peremehe töö soe; hiidlaste kaevukaevamine, viimane ka Kreutzwaldi „Kilplaste“ vastava peatükiga ühte viidav, jne.). Vanasõnad, mõistatused, kõnekäänud — vanavara-aidas sirvides leidub nendegi hulgast raasukesti, mis on pudenenud raamatust. Ja mütoloogilised nimed? Kas pole Vanemuine, Ilmarine, Lämmeküine, Tabovane, Viboane, Ahti, Linda, Murueit, Lijon, Pikker, Tuuslar õpitud raamatust⁴³⁾? Või Kungla⁴⁴⁾, mis oletatavasti on Kreutzwaldi loodud ja tema poolt tarvitusele võetud õnnemaa nimi? Edasi — terminoloogia? Sedagi on aidanud raamat edasi kanda ja lokaalseid erinevusi nivelleerida. Raamatu mõjuks tuleb pidada ka rahvaterminoloogia kirjakeelestamist, nagu on kaevanud mõni uurija: „E[esti] R[ahvaluule] A[rhiivi] andmeid peab muidugi puhtkeelalise töö juures võtma ettevaatusega, sest neis leiduvad keelendid on puudulikult üles märgitud või korrajate poolt kirjakeelestatud — ühtlustatud“⁴⁵⁾.

Kokkuvõttes võib veel kord kinnitada, et eesti raamat on tunduvalt mõjustanud eesti rahvaluulet, millist mõju võib konstateerida kõigi rahvaluuleliikide kohta. Harilikult on see mõju käinud rahva- ja kooliraaamatute kaudu; harva selle eelaste — teaduslik teos — on suutnud avaldada silmapaistvat mõju, kuigi ka selle mõju kohati võib tunda. Nii on mõne suurkorjaja korrespondente tundnud ka teaduslikus väljaandes ilmunud lauluteisendeid ja neid sealt reprodutseeritud saatnud kogujale ehtsa materjali nimel. Laenamisele ei kuulu üksnes tervikteosed, vaid ka üksikud motiivid ja jooned, mis vaheliiteina segunevad tervikteosesse ja võivad sellega orgaaniliselt kokku kasvada, nii et tihti on raske tunda, mis on eht, mis mõjustis.

Ed. Laugaste.

43) Vt. ka „Eesti entsüklopeedia“ II, vrg. 801. Edasi tunnistab rahvaluulekoguja K. Ruut Helmest 1888: „Uku ei ole eälegi Eestlastel pääjummal ollu, ei ka Taara, nigu uuembe ja noorembe kirjaniku nüüd aava, vaid vanajuttude ja laulude perra om iks Vanaesä ek Jummal või nigu siin nurgan veel prilla nimetedes: Vanemb ollu... Tõistest jumalatest kui Vanemuisest, Kõuest, Ukust, Tõnnist, Lemmingist, ja Vihulasest ei tiia me nurga rahvas ka mitte nimmegi, mahaarvate nooremb rahvas, kes neid kirjast om lugenu ja jälle kätte õppnu.“ — H II 25, 22—23.

44) Nii algab üks muinasjutt: „Üitskõrd oli ütäl Kunglamaa kuningel temä ainuke tütar, kes imeillus oli olnu.“ — H II 25, 1 (1) < Helme. K. Ruut 1888.

45) R. Põldmäe, Nahahaiguste nimetustest eesti murretes. Eesti keele keskastme seminari töö. Tartu 1933 (käsikiri autori käes).

1905. revolutsioon Läänemaal.

Kolmkümmend aastat on möödunud ajast, mida meie ajaloos tuntakse punaste aastate nime all. 1905. a. revolutsioon ja sellele järgnev verine reaktsioon on ajalooliselt küllalt tähtsad ja aeg selleks küllalt kaugel, et oleks võinud ilmuda sellest pikemaid ülevaateid ja põhjalikumaid uurimusi, kuid seni on ilmunud vaid üksikute isikute mälestusi või mälestuste kogusid¹⁾, milledes võib leida palju kontrollimata andmeid ja eksimusi.

Seni valitseb mitte ainult rahva seas, vaid ka esitatud mälestustes täielik teadmatus, kes olid või kust tulid mõisade põletajad, mustsada ja karistussalgad. Järgnev ülevaade katsub selgust tuua neisse küsimustesse Läänemaasse puutuvas osas. Et see on esimene sellesarnane maakondlik ülevaade ja et allikmaterjalid on enamikus isiklikult kogutud, teistele uurijatele kättesaamatud, on tulnud mõningaid sündmusi pikemalt refereerida ja teisel jälle peatuda pikemalt kultuurilooliselt tähtsate momentide juures (Oks, Tuglas), mis pole küll avaldanud üldist mõju revolutsiooni käigusse, kuid seda enam tähtsad kultuurilooliselt. Selle all on agapidanud kannatama töö kompositsioon ja ühtlus.

Järgneva ülevaate koostamisel olen tarvitanud allikmaterjalina: 1) isiklikult intervjuuerides kaasaegseid asjaosalisi (paljud neist on saatnud oma mälestused kirjalikult), 2) EKIA-s leiduvad stipendiaadi-aruanded (st.-ar.) rahvatraditsiooni kogumisest, 3) sündmuste ja olukorra kajastus ajakirjanduses, 4) seni trükist ilmunud asjaomaste mälestused ja 5) arhiivandmed esijoones valla- ja kirikuarhiividest. Sündmuste tempo tollal oli väga kiire ja kirjalikult säilinud vähenenud, seepärast pole kerge rekonstrueerida kõike olnud. Sageli käivad ühed teated teistele risti vastu, nii et ainult terane võrdlus ning hea kohapealsete olude tundmine võivad näidata õige tee. Kui tahaks aga koostada seda ülevaadet toleaege ainult kirjalikult säilinud materjali põhjal, siis oleks saanud väga ebaõige pildi 1905. a. Läänemaa sündmusist ja olukorrast. Eriti kujukalt näitab seda 1905. a. mõisade põletajate protsessi materjali kasustamine, sest kohtus tunnistajad ja süüalused vaikisid tähtsamaist sündmusist.

1) M. Jürisson (= M. Martna), Punased aastad Eestis, Peterburg, 1907; koguteos: 1905. a. revolutsiooni päevilt, Tallinn, 1931; Hans Kruus (toimetanud), Punased aastad I, Tartu 1932; V. Burtsev'i j. Kaljo Randa, Vene revolutsiooni kalender, Tartu, 1925; EKP k. k. ajaloo-komisjoni toimetatud koguteos, 1905. a. Eestis, Leningrad, 1925. Peamiselt rahvasuust kogutud andmeid on koostatud: A. Kliimann, 1905. a. verepilm Eestis, Paide, 1932 (käsitleb Harjumaa sündmusi); Oskar Joost ja Edgar Lageda, 1905. Järvemaal I, Tapa, 1933; Al. Looring, Punased aastad Läänemaal I, Haapsalu, 1933.

Järgnevas ülevaates peatun ainult Läänemaa sündmustikul, üldisi sündmusi aga käsitlen niivõrd, kui see ülevaatliku ja tervikliku pildi saamiseks tarvilik.

Rahutuste ja revolutsiooni põhjusi.

Läänemaa üldiselt ei teinud kaasa nii suurevõnkeliselt ärkamisaega ja tollaegseid üritusi kui Lõuna-Eesti. Jakobson oma „Sakalaga“ jõudis tungida ainult maakonna ida- ja lõuna-serva, rannik aga jäi sellest puutumata. Seda põhjustas asjaolu, et rannikukihelkonnis oli hariduslik tase tollal palju madalam.

Suurima murrangu läänlaste maailmavaatesse ja õiguslikku arusaamisse tõi õigeusu liikumine möödunud sajandi lõpul. Seni oli allutud aadli survele julgemata avalikult astuda vastu nende võimutsemisele ja vägivalle. Õigeusu liikumine, mis Läänemaal esmakordselt haripunktile tõusis 1883.—1885. a., pani aluse talupoegade aktsioonile mõisnikkude vastu.

Õigeusu tuleku mõju Läänemaale võiks peajoonis iseloomustada järgmiselt²⁾:

Kogu Läänemaal (õigeusu) liikumisele kõige iseloomustavam on teadlik suhtumine usuvahetusse kui mõisnikkudevastasesse aktsiooni, mida arvatakse seisvat kõrgema võimu otsese kaitse all. Siirdumine oli nagu väljakutse ja halvaks panu-avaldus mõisnikule, mis tõstis rõhutud ja majanduslikult keha talupoja iseteadvust ja enesetunnet. Tuntakse end erilise kaitse all ja käitatakse sellele vastavalt. Mõisnikkude vastu tekib aktiivne opositsiooniline meeleolu. Väikesed vastuhakkamised ja ülbed esinemised sagevad. Isegi mõned kogukonna vanemad tõrguvad täitmast haagikohtuniku käske. Kohalt väljatõstetud talupojad ei lahku vabatahtlikult, vaid käivad vene preestri juures kaebamas. Makse ei taheta enam nurisemata maksa ja konvertiidiid ähvardavad, et tulevikus ei määrata pearaha enam kogukonna vanemate tahtmise järgi, vaid õigeusu koguduse poolt.

Kui mõisnikud asuvad õigeusu liikumist takistama, siis julgetakse öelda nende aadressil kartmatult tõtt, nagu seda on teinud Lihula õigeusku siirdunud talupojad, öeldes³⁾: „On lihtsalt naljakas näha seda haritute ja rahvajuhtide (s. t. parunite ja pastore) hullumeelsust. Nad ei mõista enam, mida nad räägivad. Kas see tõesti jääb neile karistamata?“

Sageli muutuvad õigeusulistele ja aadli-pastoritele vahelised konfliktid niivõrd teravaks, et näit. Määmõisas tekkinud konflikti, mis toimus õigeusu kooliõpetaja Jakob Vaaraski (Varraski) algatusel ja juhtimisel, tuntakse „Vaaraski sõja“ nime all⁴⁾; sel „sõjal“ oli omal ajal suur mõju rahva iseteadvuse tõstmise mõttes. Huvitava paralleelina võib märkida, et mitmed parunid, kes võtsid

2) L. R e b a n e, Usuvahetuslik liikumine Läänemaal a. 1883—1885. Ajal. Ajakiri nr. 3, 1933, lk. 136.

3) EKKA, sal. os., tmk. nr. 726: Lihula talupoegade palvekiri kuuberneriile.

4) Vt. lähemalt Ajal. Ajakiri nr. 4, 1933, lk. 200 jj.; EKIA, J. L i b e, st.-ar.: Nigula ja Ridala klk., 1924, lk. 53 jj.

südi osa õigeusu-vastasest aktsioonist, esinevad veerandsada aastat hiljem sama suure agarusega karistussalkade organiseerimisel 1905. a. Üks selline silmapaistvam kuju oli parun Otto Budberg⁵⁾ (1850—1907) Vanamõisast.

Paarikümneaastane vahemaa, mis lahutab õigeusu liikumist 1905. a-st, möödub võrdlemisi vaikelt ja rahulikult.

Esimesteks meeleavaldusteks ja nõudmisteks andsid põhjust majanduslikud raskused, maal aga poliitilised motiivid segunevad liikumisse pärastpoole. Milliste hädade, puuduste ja raskuste vastu just esijoones protestinõudmisi esitati, seda näeme liikumise vaatlusel.

Kerge ei olnud tollal töötava rahva olukord⁶⁾, ei mõisa mooneamestel, vabadikel, talusulaseil ega rentnikel. Et just esimesed agraarreformide nõudjad olid rentnikud, tuleb sellest, et paar viimast aastat olid olnud rasked ikaldusaastad ja Läänemaal Kasari jõgi oli sünnitanud suuri uputuskahjusid. Renditingimused olid väga rasked. Olgu seks esitatud tüüpiline näide⁷⁾ Märjamaa kihelkonnast Haimre vallast. Kantnikukoht, mille põllumaa suurus on 1 tessatiin 1376 s.² ja üldine koha suurus 6 tess. 2176 s.², peab mõisale rendilepingu põhjal tasuma järgmised koormised. Rentnik peab mõisa põllul kokku panema: 1) 8 vakamaad rukist, 2) 8 vakamaad suvivilja, 3) 10 vakamaad ristikheina, 4) 8 vakamaad metsaheina. Peab tegema mõisale: 5) 10 kartulipäeva kevadel ja sügisel, 6) 10 rehepeksupäeva masina juures, 7) vedama 6 lauavoori Tallinna oma hobusega (vahemaa 80 km), 8) metsatöid tegema metsataksi järgi (s. o. peaaegu poolmuidu), 9) 60 sülda kirikuteed ja 10) 60 sülda külavaheteed. Peale selle on rentnikul veel vastavad kirikumaksud kanda. See rendileping näitab küllalt selgesti, kui rasked olid tollal rentnikkude koormised; ei olnud siis ime, kui ärksamad ja iseteadvamad rentnikud hakkasid nõudma rendihindade alandamist.

Rendihinnad olid aasta-aastalt järjest tõusnud, seda eriti Viigalas. Teoorjuse lõpust saadik oli neid alatasa tõstetud, viimaseil aastail koguni 100% võrra⁸⁾. Raskeile rendikoormistele lisandus veel teisigi põhjusi, mis hoidsid talurahva meeli ärevil. Ehituste ja paranduste eest, mida teeb rentnik, ei makseta tasu. Annab rentnik koha käest või tõstetakse ta kohtuotsuse põhjal välja, jäävad ehitised ja muud parandused tasuta mõisale. Seaduses oli

5) Vt. ERüA, A IV: Parun Budberg'i kiri rüütelkonna peamehele 26. IV 1883, nr. 148; 1905. a. kohta — Eduard von Dellingshausen, Im Dienste der Heimat, Stuttgart, 1930, lk. 119 jj.

6) M. Jürisson (= Martna), Punased aastad Eestis, Peterburg, 1907, lk. 22 jj.

7) Teataja nr. 64, 1905; 1905. aasta Eestis, koguteos, Leningrad 1926, lk. 21 j.

8) End. talurahvaasjade komissari T. Jürise seletus Tallinna ringkonnakohtus 28. II 1908 (Päevaleht nr. 51, 29. II 1908).

sellekohane tasu lubatud, kuid mõisnikud mõistsid sellest mööda hiilida. Rendilepingusse võeti punkt, et ainult sellekohase kirjaliku lepingu põhjal tasu maksetakse, sellist lepingut aga mõisnik ei teinud.

Eriti äge poleemika 1905. a. rahutuste põhjuste üle tekkis 1906. a., kus balti-saksa ajakirjandus leidis need olevat poliitilised, eesti ajakirjandus aga puhtmajanduslikud. Selle poleemika lõpetas Eestimaa kubermneri sala-aruanne siseministrile 1. aprillist 1906, mille „Retš'i“ järgi oma veergudel avaldas eesti ajakirjandus⁹⁾. Rahutuste põhjused on kubermneri aruandes järgmised:

1) Maarentimise juures on sagedasti jäetud sellekohased seadused täitmata.

2) Mõisnikud müüvad rendimaid seadusevastaselt (Eestimaa Talur.-sead. § 4) kodanikkudele, kaupmehile ja mõisnikele.

3) Mõned mõisnikud tarvitavad omavoliliselt talurendimaid ise.

4) Kõigekõrgema käsu (18. veebr. 1893) täitmata jätmine kuuendikumaa ja selle tarvitamise asjus.

5) Mõisnikkude ainuõigus maamaksusid määrata, ilma et maksjail talunikel maakassa sissetulekute ja väljaminekute kohta midagi oleks ütelda.

6) Mõisnikkude teetegemise ainumääramise ja teeosade jaotamise õigus, teeosade halvasti ärajagamine, mis talupoegadele raskusi sünnitab.

7) Kirikukonventidel otsustava hääleõiguse puudumine talupoegadel ja ev.-luteri usu vaimuliku seisuse heaks kantavaist kohustustest mittearusaamine.

8) Odava arstiabi puudumine talupoegadel.

9) Et talurahvas on kohustatud valla- ja ülemtalurahvakohuid ja koole ülal pidama.

10) Mõisamoonakate ja teiste inimeste raske materiaalne seisund.

Nagu sellest kubermneri aruandest nähtub, peetakse rahutuste põhjusi puhtmajanduslikuks, mida hiljem kinnitas ka Tallinna ringkonnakohus 1908. a. Läänemaa mõisadepoletajate protsessi puhul. Kuid mitte ainult majanduslikud põhjused ei võinud olla rahutuste puhkemise tõukejõuks, sest rannikukihelkondades oli majanduslik olukord kehvema pinnase tõttu palju raskem kui Vigala, Kullamaa ja Märjamaa kihelkonnas, kuid protesti ega revolutsioonilaineid üldse ei tekkinud Hanila-Varbla kihelkonnas¹⁰⁾ ja väga nõrgalt ka mujal rannikul.

Et revolutsioonilise liikumise keskuseks muutus just Vigala kihelkond (Vigala ja Velise vald) ja naaberkihelkonnad Märja-

⁹⁾ Päevaleht nr. 132, 10. IV 1906.

¹⁰⁾ EKIA, O. M ä n n i k, st.-ar.: Hanila-Varbla khk., 1924, lk. 46 j.

maa, Kullamaa ja Lihula, tuleb selle ringkonna rahva hariduse kõrgemast tasemest, kus leidus aktiivsemaid haritud rahvajuhte. Vigala ühes ümbruskonnaga oli möödunud sajandil hariduse saamise suhtes võrdlemisi heas seisundis. 1844.—1863. a. töötas Vigalas rüütelkonna toetusel Jädivere õpetajate seminar, mille lõpetajaist suur protsent oli Vigalast ning mujalt Läänemaalt. 1854.—1887. a. töötas Märjamaa kihelkonnas Vigala piiril Kuuda seminar. Nii olid avarad võimalused edasipüüdjail noortel hariduse saamiseks. Ka algkoolide võrk oli Vigala kihelkonnas möödunud sajandi esimesest poolest peale sama tihe kui praegu.

Ka pole selles haritumas Läänemaa osas kunagi pinda leidnud lahkusulised liikumised ega usuline fanatism. Õigeusu võimalikud olid aga sageli revolutsioonilise liikumise juhid või toetajad.

Linnas töolistehulkades oli tollal juba levinud sotsialistlik õpetus, maal aga oli see üldiselt täiesti tundmata; leidus vaid üksikuid juhtivaid tegelasi, kes olid tuttavad selle õpetusega. Rahva hariduslik tase oli aga aasta-aastalt tõusnud: rahval oli kasvanud juba iseteadvus ja julgus, nähti ja saadi aru, et selline rõhutatud seisund ei või igavesti kesta, ning hakati nõudma uuendusi, kergendusi, inimväärsemat elu ja elutingimusi. Konservatiivsed mõisnikud, toetudes Vene valitsusele, ja pimedas usus, et selline olukord võib kesta igavesti, ei tahtnud vähimalgi määral järele anda töötavate eestlaste nõudmistele. Sellest võitlusest kasvaski välja 1905. a. revolutsioon.

Rahutusi ja proteste 1905. a. algul ja suvel.

Tõrkumatult valitsevale võimule alistumine, mis oli kestnud 1905. a-ni, hakkas muutuma juba aasta algul, jae seitsaadik lainetus muutus kord-korralt suuremaks. Esimesest mõisa teomeeste nõudeaktsioonist Läänemaal kuuleme Vigalas Jädivere mõisas¹¹⁾. 23. märtsil kogunesid Jädivere mõisa teomehed ja esitasid valitsejale nõudmised: kubjas (kes olnud kuri ning ebainimlik mees) silmapilk vallandada, kütteks 2 sülda puid ja palgale 10 rubla lisa. Valitseja täitis meeste soovi esimese osa, palga suhtes aga lubanud kirjutada mõisa ülemusele, kes kohal ei asunud. Mingisuguseid rahutusi ei tulnud ning töölised hakkasid 24. märtsil uuesti tööle.

Suuremaulatuselise nõudmise esitasid Vana-Vigala rentnikud mõisaomanikule parun Uexkülli'le, mida Jaan Anvelt peab esimeseks sellesarnaseks Eestis¹²⁾, mis oli nagu eeskujuks ja sissejuhatuseks samal aastal rohkearvulistele teistele aktsioonidele üle maa. Alaline rendikõrgendus oli Vigala meestele juba ammu

11) Vt. Teataja nr. 70, 31. III 1905.

12) 1905. aasta Eestis, lk. 35; vrd. Teataja nr. 73, 4. IV 1905.

andnud põhjust nurisemiseks. Kui nüüd esitati mõisast veel uus nõudmine, et kavatselaval talumaade mõõtmisel olgu rentnikud mõisnikul abiks, siis rentnikud ei nõustunud sellega; nemad maksvat niikuinii kõrget renti ega mõtlevatki nüüd veel toetada maa-mõõtmise teostamist. Sellest juhtumist ja teistest rõhuvaist raskustest ja muredest aetuna kogunesid rentnikud 26. märtsil vallamajja nõu pidama. Kõneldi kõigist kohustustest mõisa vastu, leiti need liiga rängad olevat ja otsustati mõisniku poole pöörduda. Vigala ja Nõlva mehed koostasid märgukirja, mis sisaldas järgmised punktid:

1) renti alandada 35% võrra, 2) rentnikul olgu õigus kolmevälja-süsteemilt üle minna rohkemaväljalisele, 3) rentnikul olgu luba karjamaast jm. uut põldu juurde teha, ilma et selle eest renti tõstetaks, 4) rentnikul olgu luba rendimaal kasvavat metsa oma tarvitamiseks raiuda; mõis aga ei tohiks seda metsa tarvitada, 5) rentnik peab ilma mõisa loata tohtima ehitada elamuid „omakasuks“, 6) rentnikul peab olema kalapüügi- ja jahipidamisõigus valla piirides, 7) mõis peab küttepuid andma, kui need rendimaal ei kasva, 8) mõis peab aitama oma maa suuruse kohaselt teid sillutada, 9) rentniku lahkumise korral peab mõis rentniku ehitatud hoonete eest ostuhinna tasuma (aga mitte muidu võtma), 10) mõisnik maksku oma maade ja veskite pealt vallamaksu, ja 11) mõisnik andku vallalt äravõetud maad tagasi.

Tollele märgukirjale kirjutasid 185 peremeest alla. Need valisid endi seast 31 saadikut, kes pidid märgukirja esitama parunile ja ühtlasi andma ka tarvilikke seletusi. 28. märtsil on saadikud mõisas. Parun oli ärevuses ja teatas, et ta tervet saatkonda jutule ei võta. Saadikud valisid omakorda esindajaiks vallavanema, peakohtumehe ja ühe rentniku, kes alustasid paruniga läbirääkimisi. Lepiti kokku, et parunil jääb oma otsuse teatamiseks 2 nädalat aega, millise aja jooksul ta saab oma isalt küsida nõu.

Üldise asja esitamise järel teatasid saadikud veel, et volikogu ei luba, et talurentnik Mihkel Aitsam oma talust välja tõsetakse (selle ümber tekivad suvel suured rahutused). Hiljem vallamajas koostati selle küsimuse kohta märgukirjale veel lisa. Ühtlasi esitasid ka popsnikud mõni päev hiljem oma nõudmised, mis puudutasid eriti nende huve¹³⁾.

Esitatud nõudepunktidest nähtub, et nad on tolle aja kohta küllalt radikaalsed, kuid otse mässu algust nägi neis parun, kes kohe telefoneerinud kubernerile, et Vigalas on mäss juba lahti. Kuberner teatas omakorda loost Haapsallu kreisiülem Grešiššev'ile, kes, Märjamaalt kaasa võtnud urjadnik J. Vaus'i, sõitis kohale uurima sündmusi. Et kreisiülem koha peal mässust jälgegi ei leidnud, sõitis ta samal õhtul Vigalast tagasi Märjamaale, kus ta kubernerile telefoniteel andnud vastava seletuse. Kreisiülem õelnud, et sääraast asjaolu ei saa kuidagi mässuks pidada, ja tähen-

13) Vt. Teataja nr. 75, 6. IV 1905.

danud muu seas: „Kelle poole talupoeg siis rendiolude suhtes oma seisukorra paranduseks peab pöörduma, kui mitte oma mõisahärra poole?“¹⁴⁾

Hoolimata kreisiülema sellisest seletusest (kui uskuda urjadnik Vausi mälestusi) kardeti mässu. 4. aprilli õhtul saabus Haapsallu 80 soldatit, keda Läänemaa mõisnikud oma varanduse kaitseks olid palunud, kui töölised peaksid maal rahutusi sünnitama¹⁵⁾. Sellest nähtub, et mõisnikud ei mõelnud teha mingeid järeleandmisi, vaid katsusid oma seisukohti kindlustada toetudes relvadele.

Nüüd tekib aktsioonidele mõnekuuline vaheaeg. Saadakse teateid, et streigivad vaid Taebla mõisa töölised 12. mail¹⁶⁾.

Vigala mehed, kel oli aktiivseid juhte eesotsas Mihkel Aitsamaga (1833—1913) ja Bernhard Laipman'iga, ei tahtnud oma nõudmistest loobuda. Et mõisnik ei tulnud vastu, siis otsustati pöörduda Vene valitsuse poole oma hädade ja muredega. Oli nüüd ju see tee vaba, sest 18. veebruaril 1905. a. oli keiser käskkirjaga val. senatile andnud teada, et nüüdsest peale on igal riigialamal õigus rahva ja riigi hüveolu küsimusis pöörduda keisri poole; ministrite komitee pidi võtma kaalumisele kõik esitised. Vigala mehed haaravadki tollest keisri poole pöördumise võimalusest kinni — kõik see pääseb ajakirjandusse¹⁷⁾ ja tekib poleemika eesti ja balti-saksa ajakirjanduse vahel.

„Teataja“ kirjutab: „Valitsuse Teatajas“ on Vene telegr. seltsi telegramm Vigalast 13. juunist ära trükitud, mille sisu lühidalt järgmine on: talupojad nõudsid mõisaherralt oma elukorra parandamist, muuseas 35% rendi alandamist, oma rendi maapeal kasvava metsa tarvitamist, jahi- ja kalapüügi õigust jne. Mõisaomanik ei võtnud nende palvet kuulda. Kalapüügi õigust lubas ta neile valla piires olevas jões, kus aga kalu ei ole. Peale selle lubas parun 3000 rbl. oma talurentnikkudele ära jagada. Rentnikkude palvet, seda lubadust kirjalikult kindlaks teha, ei võtnud parun kuulda. Ta ei ole oma suusõnalist lubadust ka mitte täitnud. Kohatdest väljatõstmine on igapäevane asi. Et kohast väljatõstmise puhul vastastikku abi anda, on 172 rendikoha-pidajat endid abiandmise seltsiks ühendanud. Peale selle saatsid nad hiljuti ministrite komitee kaudu Kõigekõrgema nimele palve ja palusid ka kubeneri, et see neid kaitsta püüaks.“

Toodud teatest riivatud, polemiseerib sellele ägedalt vastu balti-saksa ajakirjandus, väites, et telegrammi sisu olevat vale, kuna eesti ajakirjandus need vastuväited tagasi tõrjub¹⁸⁾. Balti-saksa ajakirjandus seletab, et mõisnik on kohe need nõudmised lükanud tagasi, pole raha lubanud jagada, vaid sügisel rendisummasid kustutada, kui rahutusi ette ei tule.

14) J. Vaus, 1905. aasta Märjamaal ja ümbruskonnas, Läänemaa nr. 1, 10. I 1929.

15) Postimees nr. 78, 5. IV 1905.

16) 1905. aasta Eestis, lk. 170.

17) Teataja nr. 130, 21. VI 1905.

18) Teataja nr. 135, 28. VI 1905.

Vahepeal kandus protestimeeleolu ja rahutustelaine Vigalast ka Haapsallu. Tollal ehitati Tallinna-Haapsalu raudteed ja, üldisest protestimeeleolust kantud, alustasid 15. juunil Haapsalus raudtee mullatöölised streiki¹⁹). Nõudmised olid puhtmajanduslikud — nõuti palgakõrgendust 5 kopikat päevas. Töölised liikusid linna, sundides kõiki töölisi tööd lõpetama ja tulema kaasa — nii kogunes umbes 400-pealine rongkäik. Linnapea sobitusel alustati läbirääkimisi tööliste ja ettevõtja vahel — viimane panigi lõpuks palgale nõutud summa juurde ja töölised alustasid uuesti tööd. Hoolimata sellest et streik kohe lõppes, sõidab järgmisel päeval, s. o. 16. juunil, Haapsallu terve erarongitais sõdureid²⁰).

Vigalas, selles käärimise hällis, tekkisid suvel veel suuremad rahutused, nn. „suvine sõda“ või „Aitsama sõda“, mis on seotud pika eellooga. Vigalas oli Aitsama talu rentnik Mihkel Aitsam ehitanud laguneva, sisse vajuda ähvardava mõisamaja kõrvale endale korraliku elamu. Õigeusu koolide asutamise järel rentis Aitsam oma uue elamu õigeusu kooli tarvis. Parun aga oli otse vaenlik õigeusuliikumisele ning kõigile tema kandjaile ja toetajaile. Õigeusku rentnikule on ta tavaliselt öelnud: „Kui sina mitte minu usku tahtma, siis mina sind ka mitte oma maa peal elada laskma“²¹). Mõisnik pani M. Aitsamale just selle summa renti juurde, mis ta sai oma maja üürist. Aitsam ei võinud sellega leppida, ta jättis selle osa renti maksmata. Aastate jooksul oli tõusnud Aitsama talu rent 57 rublalt 240 rublale²²). Mõisniku ja Aitsama vahel algasid rendi asjus kohtuprotsessid, kus lõpuks mõisnik sai õiguse Aitsamat talust välja tõsta. Asjaosaliste mälestuste ja ajakirjanduse valgustusel oli see tollal palju laineid löönud sündmustik järgmine²³):

21. juunil tõsteti Vigalas oma kohast välja rentnik Laasner; väljatõstmise juures tuli ametivõimudel ette arusaamatusi. Järgmisele päevale oli määratud Aitsama väljatõstmine; politseivõimud arvasid juba ette, et võib tulla rahutusi, — siis sõideti kohale suurendatud koosseisus.

22. juuni hommikul sõitsidki Vana-Vigala mõisast välja kahel vankril: kohtupristav Ruuse, kreisiülema noorem abi Brisinsky, urjadnikud J. Vaus ja Marley ning V.-Vigala mõisa valitseja Schmeling. Väljatõstjad märkasid kibedast tööpäevast hoolimata liikumas vallamaja suunas rohkesti rahvast, küll jalgsi, küll hobustel ja koguni jalgrattail. Jõudnud vallamajani, leidsid väljatõstjad seal eest määratu rahvahulga. Politseiuülem Brisinsky kutsus rahva seast välja vallavanem Puumann'i ühes abidega, et need tuleksid kaasa Aitsamat välja tõstma. Kui politseivõimud pärinud vallavanemalt rahva kogumise põhjust ja sihti, vastanud see mitteteadmisega. Nii sõitsid väljatõstjad kaasavõetud vallaametnikkudega

19) Vt. Postimees nr. 129, 16. VI 1905; nr. 132, 20. VI 1905.

20) Ibid.

21) Teade Ants Saulep'alt.

22) A. L a i p m a n, Mihkel Aitsam, koguteos „Ühisabi“ — kuldähe kevadalbum, Tallinn, 1933, lk. 68.

23) Teated J. R o k k'ilt, K a n t e r'ilt; vt. Päevaleht nr. 46, 1907, Läänemaa nr. 2, 17. I 1929.

edasi Aitsama talu suunas, milline vahemaa on vallamajast arvates kilomeetri ümber.

Rahvahulk aga valgus väljatõstjaile järele. Väli siffal, mõnisada sammu Aitsama talust eemal, jäeti hobused seisma, et jalgsi kohale minna. Rahvast oli terve talu õu täis ja sealst kostis ka kaks püssipauku. See ajanud väljatõstjad ärevile ja osa tahtnud otsekohe tagasi pöörata. Talu-õue jõudnud ametnikke võttis vastu mitmesajapealine rahvahulk. Urjadnik Vaus ütleb küll 24): „rahvast oli kokkukogunenud tuhanded“, kuid see näib liialdusena, kui arvestada seda, et praeguse Vigala valla piires elab umbes 3200 hinge; ametnik nägi hirmuga inimhulka suuremana. J. Vaus jutustab sellest 25): „Õues avanes pilt: rahvas oli varustatud jahipüssidega, revolvritega, heinahangudega, teivastega jne. Paljudel olid näod tahmaga määritud. Kõik see rahvakogu tuletas väga Mahtra sõja kirjeldust meele.“ Kohtupristavi sõnade järele, et nad rahukohtuniku otsusele alistuksid, tõusis segadus ja rahva seast hakkas kostma ähvardusi ametnikkude aadressil. Vanal Mihkel Aitsamal oli teivas käes, ning sellega vastu maad pörutades jagas ta sõimu ja ähvardusi Vigala paruni aadressil. Brisinsky katsus rahvast sõnadega rahustada, kuid see ei andnud tagajärgi. Aitsama abikaasa, 60-aastane naisterahvas, tahtis urjadnik Marley'le visata suurt kotti pähe, urjadnikul aga õnnestus revolvriga ähvardades naisterahvast tagasi tõrjuda. Nähes, et sellise rahvahulgaga võitluse astuda on mõttetu, tegi Brisinsky kohtupristavile ettepaneku ära minna, jättes kohtuotsuse täitmata. Ametnikud põgenesid üle aia maantee suunas, sest õuevärav oli suletud, hoides laskevalmeid relvi käes. Rahvas pildus ametnikke tagantjärele kividega. Ametnikud ei julgenud ähvardavale rahvahulgale vastu hakata, sest kostis hüüded: „Meid on palju, lasete meist ühe maha, tapame teid kõiki!“ Rahvahulk valgus suure kisaga põgenevaile ametnikele järele. Rahva poolt pandi tee Vigala mõisa suunas kinni, ametnikud pidid sõitma vastassuunas; sõideti üle Päärdu Märjamaale, tehes nii üle mitmekümnekilomeetrilise ringi. Märjamaalt jõuti sama päeva õhtul tagasi Vigalasse.

Politseiülem teatas sündmusest ülemusele ja 23. juuni õhtul ilmus Vigala mõisa 17 kasakat ühe ohvitseri juhatusel ning ka abikuberner A. N. v. Giers (abikuberner 13. IV 1903 — 5. VIII 1906 26), abiprokurör Vassiljev, kohtu-uurija Brošorkevitš ja kreisiülem Grešiščev. Samal õhtul lasti veel vallavanemaile teatada, et jaanipäeval, 24. juunil, kell 10 hommikul olgu nad Aitsamal. Jaanipäeva hommikul sõitsidki kõrged väljatõstjad Aitsamale kasakatesalga saatel. Kuid kohale jõudes leiti kõik talu ukсед lukustatud ja majad tühjad, eemal maanteel aga seisis salkkond inimesi. Õue ilmus keegi vanaldane naisterahvas ning karjus nuttes, et tema vend on jõkke uppunud. Samal silmapilgul purustas kohtupristav majaakna, et majja pääseda. Seda nähes hakanud naine hirmsasti nutma, needma, sõimama ja ähvardama. Ta töötanud paruneile tuld ja tõrva kaela ja et nende lossidest varsti tuhahunnikud järele jäävad. Abikuberner teinud korralduse naise areteerimiseks, viimane aga pistnud jooksma maanteel oleva rahvahulga suunas, kuid tabati urjadnikute poolt põgenemisel. Naine hakanud metsikult karjuma ja rahva seast lennanud mõned kivid urjadnikute poole. Kasakatele anti tulistamiseks signaali, kividega loopimine katkes ja rahvahulk valgus laiali. Naine aga vabastati, sest oli selgunud, et ta on nõrgamõistuseline. Aitsama varandus tõsteti nüüd

24) J. V a u s, Läänemaa nr. 2, 17. I 1929.

25) Ibid.

26) Kuberneride valitsemisajad toon L. Arbusow'i j. Vt. L. A r b u s o w, Grundrisz der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands Riga, 1918, lk. 341. Need arvud aga ei ühtu täpsalt Ed. v. Dellingshausen'i teoses „Im Dienste der Heimat“ toodud arvudega.

takistamatult talust välja. Hiljem laoti rentniku kui ka õigeusu kooli kraam vankrile ja viidi vallamaja juurde, kuhu ta jäeti ilma valveta.

Ühtlasi vangistati 72-aastane Mihkel Aitsam koos naise Mariga, poeg Mihkel Aitsam aga jäeti vabadesse, sest ta oli nende sündmuste ajal end rahulikult ülal pidanud. Hiljem vangistati veel 6 meest, keda kahtlustati vastuhakkamise õhutamises ja kaasaaitamises. Sellega oli lõppenud Aitsama sündmuste esimene vaatus, kohtuotsus selles asjas aga tuli alles 1907. aastal 27).

Aitsam oli talust tõstetud välja, nüüd algasid juurdlused. Kohtu-uurijal oli Märjamaal selles asjas kauaks ajaks tööd. Tallu aga parun uut rentnikku ei saanud; ei leidunud meest, kes oleks julgenud asuda tallu, sest üldiselt oli teada, et kes tallu uueks rentnikuks asub, seda rahvas takistab töötamast. Kogu talu põldudel seisis töö ja nii suvi- kui talviljad jäid kõik koristamata. Kuid heina-aja lõpul üks väikemaapidaja Ants Saulep 28) julgenud rentida Aitsama talu. Rendikaup paruniga valmis, aga juba koduteel tulnud talle korruga suur jõuk mehi kallale, tarvitanud füüsilist jõudu, noomitud ja sunnitud rendilepingut üles ütlema. Saulep pööranudki uuesti ümber ja võtnud oma rendilepingu parunilt tagasi. Nii ei saadudki tallu uut rentnikku.

Sündmused Vigalas arenesid kiiresti; kõik teated kandusid laiali ümbruskonda, isegi Tallinna 29) rahutuisse kui ka rahulikesse ringkondadesse. Vigalasse oli saabunud asjaarmastaja päevapiltnik Aleksander Tuisk, kes asus korterisse Tikase tallu. See mees, kes hiljem osutus salapolitsei agendiks-provokaatoriks, oli parun Uexkülli poolt Vigalasse palgatud ametisse 30). Oma pildistamisameti kõrval tarvitades provokaatorlikke võtteid, katsus Tuisk saada teada rahva „mässumõtteid“, et süüdlasi vangistada ja neid kohtusse anda, kus ta oleks võinud siis tunnistajana esineda. Ent Tuisule said äraandlikuks kaks kirja, mille ta oli teiste kaudu postile saatnud, neist üks mõisnikule, teine salapolitseitele. Talumehed avasid kirjad, ning nüüd sai neile selgeks, et tegemist on provokaatoriga. Tuisk vangistati, käed seoti sedelgarihmaga kinni, peksti tublisti ja viidi siis vallamaja vangikongi. Talupoegadele ässitustööks kaasa võetud karikatuur — tsaar õpoutil istumas kroon peas — sai talle endale pärast saatustlikuks. See ei mahtunud siiski lihtsa talurahva hinge, et nuuskuritööd võis teha selliselt tsaari häbistades.

Tuisu vangikongis viibides käinud teda kord seal noomimas Bernhard Laipman. Viimane öelnud Tuisule, et kas tal häbi ei ole teha sellist nuuskuritööd, olles ise eestlane, tallata maha eestlaste vabaduspüüdeid. Sellele vastanud Tuisk: „Raha eest tehakse kõik!“ 31).

27) Vt. Päevaleht nr. 46, 1907.

28) Teade Ants Saulep'alt.

29) M. Martna, Tallinna sündmused 1905. ja 1906. a. Tallinn, 1930, lk. 13 jj.

30) Vt. T. Jürise seletus Tallinna ringkonnakohtus 28. II 1908, „Päevaleht“ nr. 51, 29. II 1908.

31) Teade Madis Aitsamalt.

Samal ajal, s. o. juulikuus tegi kuberner Aleksei Lopuhhin (4. III 1905 — 8. XI 1905) koos kreisiülemaga, talurahvaasjade komissari Tõnis Jürisega, komissar Paul'iga Tallinnast jt. Läänemaal revideerimisringkäiku. Enne Vigalasse jõudmist einestatud Võhma-Vanamõisas parun O. v. Budbergi juures. Budberg oli parajasti koju saabunud Saksamaalt, kus tal olnud isiklikult kokupuutumisi keiser Wilhelmiga. Söögilauas tähendanud Budberg: „Tallinna linnavalitsus on revolutsionääride käes, need tulevad maha tappa — их вешать надо! (neid vaja puua!³²) (Tallinna linnavalimistel võitsid esmakordselt eestlased 1904. a. detsembris; volikogusse pääsesid: 39 eestlast, 17 sakslast ja 3 venelast. Linnapeaks sai Hiatsintov, abiks K. Päts, nõunikuks V. Lender ja sekretäriks M. Pung.)

Lopuhhin pidanud Vigala vallamajas rahvale kõne ja manitsenud neid rahule; seejärel astunud kaks meest rahva seast välja ja öelnud, et nemad pole rahutusi sünnitanud, vaid selleks on siia saadetud nuuskurid. Lugu seletati Lopuhhinile ja Tuisk esitati. Lopuhhin vestelnud provokaatoriga neljasilma all ja lasknud ta siis vangitapiga Tallinna saata. On iseküsimus, kuidas oleksid kujunenud Vigala sündmused siis, kui rahvas poleks Tuisku vangistanud. Arvatavasti oleks Tuisk jõudnud oma provokatsiooniga niikaugele, et juba enne detsembrit oleks agaramad tegelased Vigalas vangistatud.

Mujal Läänemaal valitses 1905. a. suvel veel üldiselt rahulik olukord, ainult Vormsi saarel tekkis rahutusi augustikuus³³). Parem osa saare pinnast kuulus tollal mõisale ja kirikule. Kehvemale põllupinnasele surutud rentnikud, töötajad eestlased ja rootslased saunikud-popsnikud moodustasid kääriava elemendi. Usuelu saarel oli väga kirju, oli levinud lahusuline liikumine luteri ja õigeusu kiriku kõrval. Pastorina oli teotsenud enne 1905. a. kauemat aega Aleksander Nordgren, ekstsentrik, suur joodik, kes elanud igal suvel oma aias telgis ja suvel sageli üksikul saarel. 1905. a. oli aga Vormsi pastoriks Nordgreni tütre mees Melin. Õigeusu preestriks oli 1894. a. alates Jakob Vaarask.

Noor pastor Melin, tahtes kiiresti rikastuda, hakkas müüma kiriku metsa, sest kirikule kuulus 300 tiinu ilusat põlismetsa keset saart. Mets oli saare iluks ja kehvemad saunikud olid sealt saanud küttepuid. Augustikuus lasknud aga pastor Melin märkida ära 10 000 kõige ilusamat puud metsavaht Lars Söderblom'il. Puud olid müüdnud odava hinna eest metsakaupmees Hugo Nordgrenile, vana pastori Nordgreni pojale. Pastor kaubelnud mehi tööle, kuid ükski vormsilane ei läinud. Pastor tellinud aga Noarootsist 60 töölist, kes asunud metsa laastama; seda tööd tehti väga suure kiirusega.

32) Teated T. Jüriselt sügisel 1933. a.; vandeadv. Jürise mälestusi, Vaba Maa nr. 27, 2. II 1934.

33) Teated Jakob Vaarask'ilt 1933. a. sügisel; Jakob Vaaraski päevik — J. Vaaraskilt Mäemõisas.

17. augustil oli kiriku täiskogu koosolek, kus nõuti metsaraiumise seismapanekut. Mehed ei oodanud enam mingit pastori korraldust, vaid läksid ise metsa ja sundisid tööliised sealt lahkuma. Vihane rahvas ajas ühtlasi vana pastori Nordgreni poja, metsakaupmees H. Nordgreni kotti ja vedas teda nii kiriku juurest vallamajja. Rahvas valis ka saadikud vallavanem J. Sjöman'iga eesotsas, kes pidid astuma samme metsalaastamise seismapanekuks. Rahva protestid ja väljaastumised ei andnud aga mingisuguseid tulemusi.

Nähes, et rahvas on võimetu pastori vastu, teatas preester Vaarask kirjalikult 19. augustil loost Tallinna metsakaitse-komiteele. Protestkirjas nõudis Vaarask, et laastamine kõige kiiremas korras seisma pandaks, sest kui hilistatakse, on kogu mets laastatud. Protesti põhjendas ta sellega, et kui laastatakse see põlismets keset saart, siis tekib tõmbetuul ja kogu saare kliima muutub ebatervislikuks.

Kolm päeva hiljem olidki ametnikud kohal, metsalaastamine pandi seisma, asja kohta koostati protokoll, kuid 3000 kannu ümber oli juba siiski metsas. Metsalaastamislugu läinud hiljem kohtusse, süü langenu selles asjas Kiltsi mõisaomanikule Hunniusele, kes tollal olnud ka ühtlasi Vormsi mõisa rentnik ja kiriku patroon. Puud aga jäänud metsa vedema ja mädanenud nii metsas 4—5 aastat.

Vormsi ja varasemad Vigala sündmused näitavad juba võrdtemisi suurt rahva iseteadvust ja julgust seni võimutsenud pastorate-parunite vastu.

(Järgneb.)

A. Looring.

Kirjanduslik ülevaade.

Helmi Mäelo: Eevi Altma abielu. Romaan. E. K.-Ü. „Postimehe“ kirjastus, Tartu, 1935. 196 lk. Hind 2 krooni.

Helmi Mäelol on oma kindel ja üsna suur lugejaskond, kes huviga süveneb tema teoseisse ja arvatavasti laseb end neist ka mõjustada. Helmi Mäelo kirjutab peamiselt naistele — eeskätt vist küll noortele, alles arene-misjärigus olevaile naistele — ja valib oma teoste ained seepärast ikka naisi huvitavast valdkonnast. Kõnealuse romaani sündmustik keerleb abielu- ja abieluõnne-küsimuse ümber.

Sündmustiku lähtekohaks on nimikangelase Eevi Altma kasuema suur kiindumus Eevi — oma surnud mehe väljaspool abielu sigitatud tütre — lapsesse. Seda kiindumust põhjendatakse tugeva sooviga „olla vanaema“, omada last, keda võiks armastada ja kasvatada. Autor püüab kõik teha, et maailmas ükski jäänud naise „vanaema“-tunded oleksid psühholoogiliselt usutavad, ja esitab „egoismist loobunud“ naise kuju üldiselt üsna sümpaatsena. Oma teoreetilised tõekspidamised ja arvamised abielu kui instituudi, abieluõnne ja -eesmärkide kohta väljendab autor peamiselt selle paljukogenu ja elule resigneerunult vaatava naise kaudu.

Tegelikud võitlused abielu kui ühis-elu raskustega võitleb Eevi Altma, kelle juures peatudes kõigepealt tuleb tähendada, et autor abielu-küsimuste valgustamisele asudes on valinud abielu, kus naine meest küll päris hästi sallib, kuid mitte tõsiselt ei armasta; oma sügavamate tunnetega ripub ta teise — vahepeal surnud — mehe küljes. Sellise tunnete-kallaku juures (vrd. näit. lk. 27) ei ole täitsa õnnelik abielu õieti mõeldav; loomulikult peab mehes varem või hiljem tekkima kahtlusi naise armastuse siiruse juures. Natuke liiga keeruliselt konstrueeritud plahvatus avabki mehe silmad, ja tähtsaimaks teguriks sündmustiku edaspidises arengus kujuneb „vaimse abielurikkumise“ ümber keerlev küsimustekogum.

Kuigi autor asetab mehe olukorda, kus ta hingeliselt peab kannatama naise poolikute tunnete tõttu, ei taha ometi autor mõnata, et mehe kannata-

tused on põhjendatud; seega katkeb sündmustekäigu sirgjoonelisus, — teoreetilised arutlused „moodsast abielust“ ja „mehe üleoleku“ taotlusest (lk. 51!) tahaksid nagu lugejat veenda koguni selles, et naisele on ülekohut tehtud, mis tundub vähemalt enneaegsena. Põhjusi mehe süüdistamiseks toob alles edaspidine asjadekäik, ent ka siin ei saa süüd lõplikult purunevas abieluõnnes veeretada ainult mehe peale, keda kodust võrutab naise külmus ja kinnisus. Autor ei lase Eevi Altmal teha ühtki katset mehega tõsiselt ja südamlilkult rääkida ja vahekordi selgitada; ainult kasuemale räägib Eevi mitmesti oma abielutüdimusest ja -pettumusest, aga ka siin ei kasusta autor juhust pettumuse psühholoogiliste põhjuste lõplikuks selgitamiseks, vaid võtab pettumust pikema põhjendusega kui paratamatust („Nii pettuvad kõik, ühed varem, teised hiljem!“, lk. 105), millele tuleb alustada, sest et „oma rist on igal kanda“. Asjata on õpetliku tagamõttega teoses abielu-instituuti nii huupi üldistades degradeeritud naise „ristikandmiseks“, ilma et kas või teoreetiliseltki vihjataks abielule kui kahe inimese ideaalsele kokkukõlale või siis igatahes ühisele „ristikandmisele“, kui „ristikandmise“ all mõeldakse kohustusi.

Romaan lõpeb sellega, et Eevi oma mehele „andestab“ lapsed pärast, — „emasüda kingib lapsele isa“; selline lõpp tendentsteoses jätab osalise rahuldamatuse-tunde: perekonna kui terviku seisukohalt võib ju sellegagi leppida, see jätab aga lahendamata abielu-küsimuse kitsamas mõttes, jätab lahendamata Eevi Altmal tema mehe vahekorra. Nii äratav teos lugejas küll mõtteid, sunnib teda küsimusele lähemale astuma, ei anna aga vastust küsimusele, missugune peab abielu olema, et väärida õnneliku abielu nime. Võib-olla kavatseb autor vastuse anda järgnevas raamatus.

M. Sillaots.

Kolm lavateost.

Enn Vaigur: **Kraavihallid**. Kolmevaatuseline rahvatükk lauludega. Voldegar Leemetsa muusika. Eesti Haridusliit, Tallinn, 1935. 165 lk.

Ed. Nukka: **Isamaa ilu hoeldes**. Näidend 3-s vaat. Eesti iseseisvuse sünnipäevilt. Autorikaitse Ühing, Tallinn, 1935. 94 lk.

Kaarel Korveti: **Vilrekõnnu peigmehed**. Naljämäng 3 vaatuses. Eesti Haridusliit, Tallinn, 1935. 112 lk.

„Kraavihallid“ on, tänu heale startimisele Tallinna Töölisteatris, levinud juba üle maa, on võetud rea provintsilinna teatrite mängukavva, kõnelemata külalavadeist. Teosel on kategooria-nimeks „rahvatükk“. „Loomingus“ nr. 7, 1935, defineerib J. S. rahvatüki mõistet nii: „Rahvatükk hääs mõttes pakub parajal määdul tõsidust, rahvanalja, sentimentaalsust, toob lavale vahelduseks mõne ringmängu või harmoonikaloo, ning vähenõudlik publik tunneb end mugavana, plaksutab sekka ja naerab, kuigi läheb koju ilma tugevama muljeta, ilma püsivama järeloomjuta: ei sügavat haaravust ega vaimset aktiivsust, vaid sobiv ajaviide“ (minu sõnades).

Sellisele määratlusele ja eriti siin väljendatud rahvasse ülalt alla suhtumisele ei saa alla kirjutada. Kui juba „hääs mõttes“ rahvatükk on selline „ajaviide“ „vähenõudlikule“ publikule, mis siis veel ette võtta keskmise, ainult rahuldava või pisut kesisema rahvatükiga? Ja et J. S. hea rahvatüki jaoks leiab ainult vähenõudlikku publikut, siis nõudlikuma, intelligentsema pealtvaataja jaoks vist rahvatüki vaatamist ei olegi — nii, mis sobib rahvale, ei kõlba enam haritlasele. Selline härraslik suhtumine on väär. On väga hästi kujuteldav, et nii esimesil härrasplatsidel istujaid kui taguridade publikut üks ja sama teos ning ta ettekannne vallutab totaalset, haarav ühetugevalt. Rahvatükk võib olla täiesti nõudlikku maitset rahuldav, samuti nagu draama, komöödia, tragöödia võib olla ei kuhugi kõlbav. Lavakirjandusliku teose liiginimetuse ei sisalda veel ta sisulisi väärtusi ega hinnangu aluseid.

Omaaegsed Anzengruber'i rahvatükkide lavastused „Vanemuises“ rahuldasiid ka haritlaskonna nõudeid. Olen näinud Berliini omaaegse Rahvalava (Volksbühne — esmajärguline teater, sellest hoolimata et nimes on rõhutatud: „rahva“) etendusel Raimund'i rahvatükki, millele ei saanud ette heita mingit vähenõudliku publiku maitse teenimist ega palju ajaviite pakumist. Kümne korda labasemat võis aga näha mõnes eliidile määratud asutises. Teatritüki juures on väga suur tähendus — mõnikord otse otsustav kaal — sellel, mida teeb teosest ja teosega see või teine teater. Ei õnnestu igal lugejal-vaagijal selgusele jõuda, millised väärtused, võimalused või karid peituvad ses või teises, antud momendil paljalt loetava teoses. Ei suudeta — ega peeta tarvilikukski — kaugeltki alati eraldada lavalnähtavas teoses autori teeneid lavastaja ning näitleja loomingust ja tõlgitsusväärtustest. Kuid see on arvustaja kohus.

Praegu kõne alla võetud kolmest teosest on kõige lavatänuulikum „Kraavihallid“, ehkki ta pole selline tugev teos, mis ka nõrgema ja hõredama lavalise teostuse juures oma ainult tekstis kätkevate väärtustega „veaks“, läbi lööks. Kuid rahvatükkilisem ta on ja eelistatavam teistest ka sellisena, nagu tal puudu jääb tõesti-heas-mõttes-rahvatüki mõtutudeni.

Ehkki teos lõpeb ülihästi: viied poisid-naisterahvad pannakse korraga paari ja endised hulkurid-„hallid“ teevad — kes rohkem, kes vähem — leivakarjääri, siiski on see rahvatükk kirjutatud loomulikkusega: lihtsad, krüvimatud dialoogid, ei püüta olla vaimurikkam kui suudetakse, olukordi luuakse ja arendatakse võimalikkuse piirides.

See, mis siin paistab muinasjutulik, seda võime lihtsalt võtta mänguna, alusena muusikalise komöödia lavastamiseks. Kokkuvõttes: „Kraavihallid“ on sobiv ja tõhus alus, millele loov lavastaja-näitejuht võib ehitada küllaltki mõnusa vaatamängu, mille nautimiseks meie ei tarvitse olla veel „vähenõudlik publik“.

Raskem pätkel on juba „Isamaa ilu hoieldes“. Siin ei saa ka lavastaja imet teha. Teos on liiaks abstraktne, dotseeriv, paiguti ainult ajalooliste dokumentide ümberjutustus, ehk siis koguni tsiteeringki. See on ajalooliste sündmuste esitelu ilma lavatehnilise ja lavatöelise läbitöötamiseta, ilma isikupäraste tegelaste-tüüpideta ja ilma autorilt ehitatud dramaatilise pingeta.

Võime hinnata vaid autori head tahet tuua ohvrit isamaa altarile, kuid isamaa oleks rõõmsam ja tänuulikum, kui ohver oleks kaalukam: lavakirjanduses meistrima mehe töö.

Päris kehv aga on lugu „Viirekõnnu peigmeestega“ — sellest ehk saaks tarvilise ümberlavastamise järele paroodia. Kuid see ümberkohendamine ei ole jälle jõudumööda maalavade juhtidele. Maalavadele aga teos on Haridusliidu poolt määratud.

Teose sõlme lahendus ei ole usutav, tegelased ja nende tegude põhjendused suuremalt osalt nõrgalt põhjendatud, naljad ja koomika otsitud, isegi lapsikud ja kogu asja otstarve on — kometit teha.

A. Adson.

Noor ja vananev Shakespeare eesti tõlkes.

William Shakespeare: **Romeo ja Julia**. Näidend 5 vaatuses. 124 lk. Hind 1 kr. 90 s.

William Shakespeare: **Torm**. Näidend 5 vaatuses. 94 lk. Hind 1 kr. 40 s. Tõlkinud Ants Oras. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1935.

Oleks asjatu hakata toonitama uute Shakespeare'i-tõlgete vajadust. Isegi sõgedaimad müüriehitajad „omapärasuse“ kapsaia ümber ei tohiks eitada lähema kontakti loomise vajadust säärase suur-mõjuriga maailmakirjanduses.

On iseloomustav, et Shakespeare, too rahvuslikem inglise kirjanikest, mees, kelle sünnipäev (23. apr.) langeb ühte Inglismaa kaitsepühaku Püha Jüri päevaga, on oma teoste ainevalikus nii vähe „rahvuspärane“, et suur osa ta surematusega rüütatud sangareid liigub hoopis sinisema taeva ja palju lõõmavamana päikese all kui udusel Inglismaal. Shakespeare'i Itaalia, too pool-utoopiline armastuse ning teiste kirdede loomulik kodu, on kirjandussõpradele kindlasti paremini tuttav kui autori enese kodumaa.

Kuna „Romeo ja Julia“ kuulub Shakespeare'i varajasemate teoste hulka, olles õieti esimene tema üldtuntud meisterteostest, siis „Torm“ on oletatavasti sama autori viimne lõpuleviidud teos. Mõlema täppis daatum on küll mitmeti vaieldav, kuid on kindel, et ühes on meil tegemist kirjaniku esimese suure ning õnnestunud lüüriiliselt-ülevoolava kevadise tundepehanguga, teises aga valitseb hilissuve meeleolu, kus „küpsus on ülim väärtus“. Õieti küll oli Shakespeare vaid 47 a. vana, kui ta kirjutas „Tormi“, kuid suur draamakirjanik kuulus meeste tüüpi, kelle elu on täiesti läbi elatud, enne kui on saadud 50-aastaseks (vrd. Molière või Balzac).

„Romeo ja Julia“ osutab kahtlematult mõningaid kunstilise ebaküpsuse tunnuseid, kohati isegi halba maitsset. Ka ei või oodata säärest meisterlikkust iseloomu-kujutuses kui Shakespeare'i küpsemates draamadest (*Hamlet*, *Othello*, *Lear*, *Macbeth*), vaid niihästi Romeo kui ka Julia on pigemini üldse noore tormilise armastuse kehastus.

Seevastu „Tormis“ on armastus ja noorus nagu rauga mälestusis balsameeritud, ebaaktuaalne ja mõtiskelev tagasivaade, kuigi täis küllaldaselt intiimset soojust. Iseloomustav „Tormile“ on Shakespeare'i pöördumine fantastilis-romantilistele teemadele, nagu seda leiame ka juba eelnevates näidendites „Cymbeline“ ja „Talvemuistend“. Kuigi näib olevat tõestatud, et siin Shakespeare on õppinud ja eeskuju võtnud oma nooremalt kaas-aeglastelt (Beaumont ja Fletcher), leiame „Tormis“ teatavaid ühiseid jooni palju varajasema „Suveöö-unenäoga“. Küll on Puck vaid tahtetu (kuigi vallatu) tööriist ebamaise haldjakuninga käes, kuna õhuline Ariel vägisi kipub vabanema inimesest-võlurvürsti tahtevoimu alt. Pole kahtlust, et „Torm“ pole ainult impersonaalne luuleteos, vaid Prospero suu läbi räägib Shakespeare ise, eriti näidendi lõpposas (lk. 74/75 ja 81/82), millistele kohtadele omistatakse sümbolne tähendus — Shakespeare'i enese lahkumine ning loobumine edaspidisest dramaatilisest loomingust.

Kui aga tahetakse anda sügavamalt sümbolset tähendust võikalt-koomilisele Caliban'ile, muutes teda Demos'e sünonüümiks, siis on see kindlasti liialdus. Näha pudelist-ammutatud „priiusejoovastuses“ määratlevas Caliban'is demokraatia karikatüüri oleks sama kohatu kui võtta tõsise poliitilise programmi rauganõtrusest koomilise Gonzalo „anarhistlikke“ unistusi (lk. 39). See fantastiline utoopilis-kommunistlik „paradiisipilt“ on antud mõõdamaines, naljaviluks, olgugi et ta sobib näidendi tervikuga paremini kui interluud kuninganna Mab'ist „Romeo ja Julia's“ (lk. 30/31).

Võib tõsiselt rõõmustada, et mõlemad näidendid esitatakse eesti lugejale nii õnnestunud tõlkes, mida võib julgesti kõrvutada olemasolevate üldtuntud Shakespeare'i-tõlgetega suurrühvaste juures. Juba „Romeo ja Julia“ proloogist peale tunneme, et tõlkes on meile antud tõeline luuleteos, mitte ainult algupärandi mõtte usaldatav tõlgitus. Küll on tõlkes (õigusega) tasandatud mõningaid liiga jõhkraid nalju ja on meelega muudetud varjatumaks mõningaid vihjeid esemeile, mida Shakespeare'i kommentaatorid tähendavad *membrum virile* või *pudendum muliebri*. Siiski on säilitatud küllaltki originaali rohkearvulistest sõnamängudest ja on neid õnnestunult asendatud vastavate eestikeelsete sõnakõlksutustega.

Ei või küll salata kohati teatavat raskesti-mõistetavust, mis üldse omane A. Orase tõlgetele. Kuid suur osa raskesti-jälgitavusest langeb juba keeruka originaali enese arvele, ja oleks lubamatu ohverdada algteksti varjundeid tõlke lihtsustamisele.

Pea iga sõna tõlkes näib olevat hoolikalt kaalutud ja õige harva lei-

dub (seotud kõnes ju nii sageli esinevaid) tühiseid „täitesõnu“. Sellisena mõjub segavalt lk. 26: „Amm, jää ka sina vait, ma palun tõega.“ Siin ju vadistas kogu aja ainult amm, nii siis ei ole mingit mõtet kutsuda vaikimisele „ka teda“. Tähelepanematusena tuleb vist seletada, et lk. 25 amm ütleb maaväringust olevat mõõdnud kärkeist aastat, mõni rida aga allpool (nagu originaaliski) — üksteist aastat.

Mõne raamatu lõpus õiendatud trükivea kõrval leidub veel teisigi, milledest kõige kummalisem on Julia (!) väljajätmine tegelaskonna nimistust lk. 9.

„Tormi“ tõlkes hakkas silma veidi rohkem parandamata trükivigu (lk. 8, 25, 39, 46, 51, 73, 88, 92).

Tundub olevat tegemist eksliku lugemisega (või on teine teksti-versioon?), kui leiame tõlkes (lk. 69): „sest oled mult / saand kolmandiku minu maisest elust.“ Originaalis on jutt „elulõngast“ (*a thrid of mine own life*), sest *thrid* on vaid variantiks sõnale *thread*.

Mõnel juhul on tõlkija tarvitanud sõnavorme, mida õigekeelsus ei tunne. Nii loeme lk. 20: „oli rikkaid rõivu / ja pesu, riiet, tarbeesemeid.“ Muidugi kõlaks „rikkaid rõivaid“ halvemini, kuid oleks võidud ikkagi vältida väärvormi. Ka häirib lk. 23: „sul näib / liig raske käia mööda soolase veesügaviku a tru.“

Need mõningad märkmed tõlke puhul ei taha jätta varju tõsiasja, et on tegemist uue näitega A. Orase hästituntud meisterlikkusest inglise luulekirjanduse tõlgendamises. Eriti rõõmustav on, et on tehtud kättesaadavaks eesti lugejaskonnale jällegi kaks teost, mis kuuluvad Shakespeare'i tähelepanuväärsemate näidendite ja seega kogu maailmakirjanduse tähisteoste hulka.

J. Silvet.

Õienduseks.

Lubatagu minul õiendada mõned oma arvustaja ekslikud või liiga kindlad seisukohad. Lk. 26 ei ole partikkel „ka“ („Amm, jää ka sina vait“) mitte mingis mõttes täitesõna, vaid vastab täpsalt algupärandile ning on nii viimases kui tõlkes sisuliselt täiesti motiveeritud eelmise reaga. Amm jutustab lapse kohta, kuidas see jäänud vait ja öelnud „jah!“ ja Julia soovitab ka ammel jääda vait, samuti nagu laps, kellest ta jutustab. Arvustaja ei ole siin võtnud vaevaks algupärandit vaadata, milles „thou too“ = „ka sina“. Samuti ta pole märganud, et „Tormil“ on juures erilehekesel sissekleebitud trükivigade õiendus, kus olulisemad tema poolt märgitud vead on parandatud. Et asja ei saanud teha teisel kujul, tuli trükikoja ruttamisest enne lihavõttepühi. Et minu sõnavormid pole igalpool identsed VÕS-u omadega, ei ole juhus. Luule, eriti keeleliselt nii vaba ja uuendusliku luule tõlkimisel kui Shakespeare'i oma, peaks olema lubatav nii mõnigi esteetiliselt põhjendatav individuaalsus (individuaalne vorm ei ole endast veel väärvorm). Kõrvalekaldumusi „õigekeelsusest“ on minul muide hoopis rohkem kui arvustaja on andnud aimata. Lõppeks „a thrid of mine own life!“ Sama sageli nagu „thrid“ öeldakse tähendavat „thread“, omistatakse sellele kõnealuses kohas tähendus „a third“, s. t. „kolmandik“, kusjuures Miranda moodustaks ühe kolmandiku Prospero elust, kuna teine kolmandik kuuluks temale endale ja kolmas tema riigile. Nii seletavad asja ms. „The Yale Shakespeare'i“ väljaandjad, keda ma kõige rohkem jälgin. „Thrid“ = „thread“ oleks minu arvates sellepärast vähem tõenäoline, et see väh. Schmidt'i „Shakespeare Lexicon“ järgi otsustades Shakespeare'il kuski mujal ei esine. Tuleks oletada trükiviga „thrid“ pro „third“. Keeruline ja täpsustatud arvudoloogika ei ole subtiilsustesse laskuval Elizabethi = James I ajastul kuigi üllatav. Kergestimõistetavust Shakespeare ei taotlenud. Kahjuks olen ennast paiguti lasknud ahvatella liigse lihtsustuse teele, kuid üldiselt olen püüdnud sellest hoiduda.

Ants Oras.

Poola biblioteek.

Wacław Sieroszewski: **Dalaj-Lama**. Autori loal poola keelest tõlkinud B. Linde. Kirjastus „Varak“, Tallinn, 1934. I köide 174 lk., hind 2 kr. 50 s., II köide 160 lk., hind 2 kr. 25 s.

Ferdinand Goetel: **Päevast päeva**. Poola keelest autori loal tõlkinud B. Linde. Kirjastus „Varak“, Tallinn, 1935. 285 lk. Hind 4 kr.

Poola rikkalikust literatuurist on seni võrdlemisi vähe eesti keelde tõlgitud, seepärast tuleb eriti tervitada kirjastus „Varak“u“ poolt väljaantavat „Poola biblioteegi“ nimelist tõlgetesarja, kus piütakse pakkuda eesti lugejaskonnale tuntuimate poola kirjanikkude töid. Umbes aasta eest ilmus B. Linde tõlgitud W. Sieroszewski kahkeköiteline romaan „Dalaj-Lama“, 1935. a. järgnes sellele sama tõlkija poolt Goeteli „Päevast päeva“.

Wacław Sieroszewski oli Vene tsaariajal oma sotsialistliku tegevuse eest saadetud Siberisse, kus ta suure agarusega hakkas uurima sealsete rahvaste elu-olu. 1900. a. Vene Teadusteakadeemia ja Vene Maadeteadusliku Seltsi poolt Kaug-Itta korraldatud ekspeditsiooni juhina jätkas ta oma folkloristlikke ja etnograafilisi uurimusi muu seas ka Mongoolias ja Kesk-Hiinas. Selle uurimuse tulemusena tutvustab ta romaanis „Dalaj-Lama“ lugejat põhjalikult Mongoolia ja tema õilsa, rahuarmastaja, kuigi ebausku kammitsais püsiva rahvaga. See romaan on kinofilmlik nagu tema autori elugi, ja tema peavooruseks on ilusad maastikud ja elutruud pildid sealsete rahvaste elust ja nende kombeist.

Romaani sündmustik on lühidalt järgmine: Kaks poolakat, Hanka Korczak ja tema vend Władysław on põgenenud kuulirahe all enamlaste poolt rüüstatud linnast. Õudsete seikluste järel jõuavad nad viimaks vangidena Mongooliasse võimsa vürsti Namyni-Dordži-Nojon'i juurde. Hanka oskab lugeda tiibeti püha palvet: „Om-Mani-Phadme-Hum“ ja omab tiibeti püha raamatu, ning see päästab põgenejate elu. Kuid Hankat hakatakse pidama igaveseks pühaks neitsiks, imejõuliseks, jumalikuks valgeks Bodisata-Avalokita-Darichu—Tara'ks. Mongoli suguharude vahel tekib „Tara“ omandamise pärast tüli. Viimaks rõõvitakse ta Diurbiutide suguharu poolt ja peetakse püha vangina Gelbyn-Ola mägede kloostris, kus teda isegi müüritakse lõpuks elusalt maetute juurde kaljukoopasse. Siiski läheb tal korda õnnelikult pääseda kõigist õudustest, ja ühes oma venna ja Mongoolias hädamaandunud poola lenduri Domickiga põgeneda koju, Poolasse, kus järgneb Hanka õnnelik abiellumine Domickiga.

Tegelaste psühholoogia on üsna lihtne. Võiks peaaegu suurema liialduseta ütelda, et poolakad ja nende sõbrad mongolid on eranditult head, nende vastased venelased ja sakslane Ungern-Sternberg eranditult halvad. Lõpuks saavad nii ühed kui teised oma teenitud palga.

Teise „Poola biblioteegi“ romaani „Päevast päeva“ autor oli maailmasõja ajal Austria alamana Vene võimude poolt interneeritud Turkestani. Seal ta põgenes 1920. a. Pärsia ja India kaudu Euroopasse, kus ta lühikese ajaga suutis omandada hea kirjarõiku kuulsuse. Eelmainitud romaan, mille esimene trükk müüdi üsna lüükkese ajaga täielikult läbi, on tõesti uuema maailmaliteratuuri huvitavamaid raamatuid. Täiesti erilaadiline on ta juba oma vormilt: loeme noore kirjaniku päevikus vaheldumisi tema poolt kirjutatava romaani katkendeid ja päeviku märkmeid. Romaanis areneb lugeja silmade ees idülliline episood kirjaniku kuueaastasest sõjavangipõlvest. Ühes stepikarjamõisas põllutööl viibides oli tal tekkinud selle karjamõisa omaniku noore poolatari Marychna ehk Marusia'ga liigutav sõprus, mis lõpeb neuu teadliku, ennastsalgava andumusega oma sõbrale.

Poolasse põgenedes on viimasel tõsine mõte kodus vaid korraldada oma perekonnaasjad ja lahutuse saanud, tagasi minna steppli, et abielluda

Marychnaga. Ometi ei suuda ta võita nii väliseid kui sisemisi takistusi, et teostada tema kavatsusi. Kuid südamesse on jäänud lõhe, mille all kannatab tema ise, tema suuremeelne, õilis naine, ta tütreke ja kaudselt isegi teenija. Päevikus ja kirjutatavas romaanis arenevad nüüd too mineviku ja see oleviku draama rööbiti päevast päeva, kuni elu paiskab nad ühte. Sisemine pinge ja välised konfliktid on arenenud tipuni ja kahes vastasuunas joosnud elu ühineb üheks elujaatavaks, võimsaks harmooniaks.

Romaan — sündmustik — on Goeteli' omal väljendusel „vaid sööt, ja peaasi sealjuures on konks, millega õngitsetakse lugejaid, ja millega hoitakse nad pärast kinni.“ Romaani eesmärgiks on: kujutada inimesi, ja nende inimeste elav kehastus teebki romaani nii kaasakiskuvaks, et „õnge otsa sattunud lugeja“ jääb täiesti kirjaniku võimusesse, tundes ühes temaga, et tõeline tegevus areneb sügavas südames, mis on suletud nelja lukuga.“ Goeteli tegelased on inimesed lihast ja verest, kes tunnevad, kannatavad ja eksivad. Kirjanik suhtub nii suure armastusega, nii soojalt noisse vikerkaarvärvidena üksiteisest erinevaise inimesisse, et igauks äratab lugeja täielikku kaastunnet ja osavõttu. Ta püüab kõiki lepitada. Ka alguses näiliselt puistes inimestes avaldub pärast õilsaid inimlikke jooni. Negatiivsemaid tüüpe puudutatakse vaid niipalju, kui seda nõuab romaani sündmustik. Ja kohad, kus kirjanik arvab neid asjatult väiklasekt kujutanud olevat, tõmbab ta pärast paksude, punaste kriipsudega läbi.

Selles sügavas inimestest ja elust arusaamisest seisabki Goeteli moraalne suurus. Vaba igasugusest eelarvamisest, vaatab ta kainelt selle maailma asju. Suure isamaa-armastajana on tal võõras igasugune pealiskaudne hurraapatriotism; suure inimsõbrana tunneb ta kõigest hingest kaasa distsiplineeritud ridades oma õiguste eest võitlevale massile, kuid sama vastik on tal „keldris ihutud nuga kui kahurimürin“. Pole ta ka kõikumata vaadete kütkes, nagu too piiratud mõistusega toimetaja, kes meeletult kaitseb oma arvamusi, teades, et temast enesest ei jäägi üle midagi, kui talt võetakse see arvine. Kirjanik ütleb, et ta peaks punastama, tõendades, et on olemas moraal, kuid tal tuleks otsida silmust veendumusele jõudes, et seda pole. Oma usukeptitsismi jätab ta saatuse lahendada, ja leiab vastuse tolle õnnetu ja siiski õnneliku sõjainvaliidist koolivenna suust: „On hea, et inimene kord meenutab enesele, milline on Jumala maailm!“ ja „pole inimest Jumalata“.

Ülalmainitud raamat äratab tuhandeid probleeme, paneb mõtlema, kuid ühtlasi ta ei jäta vaevlema probleemide labürinti, vaid annab talle kätte „Ariadne kera“ sellest labürindist pääsemiseks säravate mõtteteterade ja teravmeelsete ütluste näol, milles peegeldub autori positiivne suhtumine maailmasse.

„Poola biblioteegi“ tugeva küljena tahaks rõhutada peale õnnestunud raamatute valiku ta huvitava eessõna ka nende täielikku tõlkimist ja nende avaldamist muutmata pealkirja all. Natuke rohkem tähelepanu võiks vast siiski pöörda keelelisele küljele. Tõlkijal on muidugi vabadus talitada lauseehitusega nii, nagu seda nõuab mõtte peensuse eestipärane väljendamine. Teisest küljest võib tõlkija oma äranägemise järgi tarbekorral säilitada teatavat algteksti omapära. Kuid sealjuures tuleb ikkagi vältida, et võõrapärased kõnekäänud ja lauseehitus ei segaks raamatu stiili ühtlust. Näit. „Dalaj-Lama“ tõlke puhul võiks märkida järgmist.

I köite lk. 14. leiame: nad langesid... maaninale (meil on ju eestipärasem neemi!), et anda enestele lühikest puhkust. Lk. 27: Hanka sidus kinni nii hästi kui see läks, noore siberlase haavad (saksapäraselt: so gut es ging!). Lk. 39: Ma juba oskan olla abiks enesele. Lk. 43: see on ju teine muusika (eestlane ütles lugu!) Lk. 53: nad... leidsid... seedrikäbisid, nagu nad neid olid küllalt varemalt linna turult ostnud — pro: milliseid nad... (saksa k.: wie sie sie auf d. Markte gekauft hatten!). Lk. 81: Tuld süüdata oli siin

täiesti võimatu, olgu siis (es sei denn!) kui nad oleksid leidnud suure kivi. Lk. 144: Aga ei... nad teevad seda ainult nii — armastusväärsusest pro viisakusest.

II köites lk. 8... nähes aga, et see (padi) on kollasest siidist, naeratas ta uhkelt, pro: siidist ja kollane, sest värvil kui ka materjalil oli oma eriline tähendus. Lk. 11... nad raporteerisid midagi vene keeles (algtekstis: rääkisid vene keeles). Volkovi jutuaJamises (lk. 18—20) vangistatud komissari kihlatuga oleks sisuliselt öigem „Pani“ kõnetuses tõlkida „teie'ga“. Lk. 27: trükiviga „pistlych“ pro „pislych“. Lk. 32: Haruldane inimene — pro tuse. Lk. 37: Szag-Dur heitis pikali oma viltidele pro vildile (ta ei heitnud magama viltsaabastele, vaid viltidist küljealusele!) Lk. 68: Mu mees keelas mul ära sind kellelegi välja anda, ehk olgu siis (es sei denn!) ainult Bog-do Gegeni enese tungival korraldusel. (Algtekstis lihtsalt: ilma B. d. G. erilise selge käsuta.) Lk. 111: Ta silmad olid naelutatud (!) aknakese prao (!) külge. (Algtekstis: vaateprao poole pöördud silmil jälgis ta liikumatult selle karistamatult mässava vägivalla toorusi.) Lk. 158... Peagi istus (!) lennuk kergelt maapinnale.

Arusaamatuks jääb, milleks tõlkija lisab igale algtekstist tõlgitud allmärgusele oma nimetähed. Lk. 143 tunduvad asjatult tõlgituna algtekstiski hiinlaste poolt moonutatud sõnad, ja pealegi pole tõlge ja allmärgused igakord tabavad. „Tolkuj netu“ algtekstist võiks tõlkida: pole mõtet, pole tagajärgi, aga ei mingil tingimusel: „pole põhjust“. Algtekstis on sõna chody mitte „Hodja“, ja see tähendab lihtsalt „tule!“. Romaanis „Päevast päeva“ on allmärgustega juhtunud eriti palju arusaamatusi. Nii on lk. 15 Evunia (Eva'st tuletatud meelitusnimi) joone all seletatud: silmapaistvam poola kirjastus; lk. 242: désintéressement — elagu, ta keerleb siiski! Et siin on tegemist eksitavate trükivigadega, selgub eelmainitud seletuste õigest esinemisest ka neile määratud kohal. Lk. Stasiat ärritab kõik — peab olema Stasiut, sest Stasia on naisnimi.

Kõik need pealiskaudsused on muidugi seletatavad, kui võtta arvesse seda suurt hulka tööd, mille tõlkija on nii lühikese ajaga ära teinud.

L. Skomorovska.

Läti. Toimetanud Bernhard Linde, H. Rahamägi ja Juhan Veelman. Kirjastus „Varak“, Tallinn, 1934. 112 lk. Hind 2 kr.

Kuigi Läti on meie lähem sõbralik naaberriik, meie liiduriik, ometi ei saa öelda, et meil laiemates hulkades, eriti noorema generatsiooni juures, tuntaks kuigi põhjalikult Läti maad ja rahvast, poliitilise, tulundusliku ja kultuurielu avaldusi, tema kirjandust ja kunsti. See tundmine koguni on olnud üpris puudulik ja lünklik ning põhjenenud peamiselt ajakirjanduse veergudel ilmunud napil ning juhuslikul informatsioonil.

Sellepärast peame olema rõõmsad, et meie laual on juba terve aasta Bernhard Linde, H. Rahamäe ja Juhan Veelmani toimetatud „L ä t i“. See raamat tahab täita seda lünka meie raamatuturul ja rahuldada esialgu osaliseltki tarvidust, mida seni on kibedasti tuntud.

Kõnesolev raamat sisaldab peale Läti saadiku R. Liepini eessõna veel artikleid Eesti välisministrilt J. Seljamaalt „Eesti-Läti liit“, Eesti-Läti Sõprusühingu esimehelt prof. A. Piibult „Läti iseseisvuse sünd“ ja toimetajalt B. Lindelt „Läti kirjandus eestikeelseis tõlkeis“. Peale selle annab teos ülevaateid järgmiste küsimuste kohta: Läti maa ja rahvas; ajalooline ülevaade; Läti vabadussõda; riiklik korraldus; põllumajandus; tööstus, kaubandus, laevandus; rahvaharidus ja kultuur; läti kirjandus; läti kujutatav kunst; teater ja ballett; lätlased Eestis; eestlased Lätis; liivlased ja Lutsi maarahvas; Läti kuurordid ja suvituskohad.

Nagu sellest loendusest nähtub, püüab „Läti“ pakkuda ülevaadet kõikide Läti riigi tulundus-, poliitika- ja kultuurielusse puutuvate küsimuste kohta. Samuti käsitletakse Eesti-Läti poliitilist ja kultuurilist suhtlemist.

Suurema osa artiklite autoreid pole teada, kuid nad on kirjutanud enamasti asjatundlikult ja annavad päris selge, kuigi ruumi nappuse tõttu konspektiivse ülevaate küsimuse kohta. Mõnda artiklit oleksin tahtnud näha siiski veidi täielikumana, olgugi et artiklite kokkuserutus on tingitud nähtavasti raamatu suurusest ja majanduslikest kalkulatsioonest. Nii käsitletakse näit. artiklis „Eestlased Lätis“ küll pisut pikemalt Riia eestlaste elu, kuid Aluksne, Opa ja Laitsna eestlastest minnakse mööda vaid mainimisega, Ilsen'i ja Lipna eestlased aga jäetakse hoopis nimetamata. Ometi on Aluksne Eesti asund suurimaid Eesti asundeid Lätis ja seltsielu ning rahvuskuultuurilise tegevuski on olnud seal küllalt elav. Aluksne Eesti algkooli õpilaste arv ületab mitmekordselt Riia Eesti algkooli õpilaste arvu.

Päris võimatu näib aga mahutada tervet läti kirjanduslugu 5—6 leheküljele. Kui mainitakse vaid kirjaniku nime või öeldakse tema kohta ainult „Pooeldi romantik on P. Rozits, inimese ironiline ja külm vaatleja. A. Erss on täitsa romantik“ (lk. 69) või Akurateri puhul: „Tema tähtsamad teosed on kaks tragöödiat Läti minevikust“ (lk. 70), siis ei ütle see siiski mitte midagi.

Üldse paistab, et see artikkel on koostatud täiesti ebakompetentse isiku poolt ning kirjutatud ilma kindla süsteemita, mis raskendab ülevaate saamist. Kirjanikkude kohta poetatud laused on juhulised, sageli ebatäpavad ja ebaõigedki. Kui A. Upi'ti kohta öeldakse, et „esikohal realistide hulgas on Upits, hulga novellide autor“ (Minu sõrendus, K. A.), siis ei ole see tabav, sest A. Upit on tähtis esijoones ja peamiselt väga produktiivse romaani kirjanikuna.

Rääkides läti romaanist nimetatakse küll vendade Kaudz'ite, A. Niedra ja A. Upi'i kõrval V. Eglit'i lühiromaane, jäetakse aga hoopis välja P. Rozit'i ja J. Janševski nimed, kel aga on sel alal silmapaistvamaid teeneid.

Näitekirjanikkude kohta öeldakse muuseas: „Ajajärgust 1905.—1914. a. oleksid nimetada Vulfs (1886—1919) ja J. Petersons“. Miks J. Petersonist võib rääkida vaid selles ajavahemikus, kui paremiki oma rikkalikust lavateoste toodangust on ta andnud just pärast seda ajajärku? On ka mõningaid kirjanikke hindavaid lauseid, millega ei tahaks päri olla; näit. öeldakse Anna Brigader'i kohta: „tema rohkearvulised dramaatilised teosed on ebaõnnestunud“. See ei ole igatahes kokkukõlas teisel (Teater ja ballett) antud iseloomustisega — „ilusate muinasnäidendite autor“. Ja tõepoolest tema muinasjutunäidendid „Aija ja Paija“, „Pöialpoiss“ (Spriditis) ja „Lolite imelind“ (Lolites brinumputnis) on saanud väga suure menu osaliseks ja leidnud läti arvustuse poolt üldist tunnustust.

Nii tekib seda artiklit lugedes väga palju küsimärke. Päris kurioosum on aga, kui R. Blauman'i kohta öeldakse: „Oma romaani des (Minu sõrendus, K. A.) jõudis ta dramaatilise tegevuse ja keele arenguga kõrgele kunstilisele tasemele“, sest R. Blauman ei ole kirjutanud ainustki romaani, küll aga on ta läti parimaid novelliste. Samuti ei ole J. Porukil ühtki romaani peale „Riia“, ometi öeldakse: „Poruksi suur arv romaane (umbes 80!) kirjeldab lihtsaid, vaimukaid inimesi jne.“

Selliseid eksimusi ei oleks tohtinud esineda kirjutises, mille kaudu tahetakse tutvustada meie naaberrihma kirjandust.

Raamatu väärtust tõstab aga B. Linde ulatuslik uurimus „Läti kirjandus eestikeelseis tõlkeis“. Siin on tehtud suur ja tänuväärne töö ning peaaegu ammutavalt kogutud ja läbi töötatud bibliograafiline materjal selle kohta, milliste läti kirjanikkude millised tööd on ilmunud eesti keeles, kus, millal ja kelle poolt tõlgitud.

See artikkel on eriti kasulik meie koolidele, sest ta juhatab kätte rohkesti materjali Läti aastapäeva puhul korraldatavail aktustel kasutamiseks.

Raamatu lõppu on lisatud Eesti-Läti kaitseliidu ja selle korraldamise lepingute tekstid ning teiste lepingute nimestik. Teos on varustatud Läti-maa kaardiga.

Väliselt on raamat hästi välja antud, trükitud heal paberil ja varustatud paljude asjatundlikult valitud ning trükitehniliselt õnnestunud illustratsioonidega.

Lätikeelsed tekstid ja nimed esinevad üldiselt õieti, ometi kohtame ka trükivigu, näit. „Latviesu avize“ (pro Latviesu), „Župu Bērtulis“ (pro Župu), „Akmentins“ (pro Akmentinš). Trükiveaks tuleb vist lugeda ka A. Niedra romaani „Liduma dumos“ tõlget „Hale suitsus“ (pro Ale suitsus, lk. 67).

Kuigi lõppsõnas on öeldud, et palataliseeritud konsonantidest on jäetud trükitehnilistel põhjustel märkimata tsediiliga vaid k, ometi puudub õige tihti tsediil ka teisal. Ka leidub ebatäpsaid tõlkeid, näit. „Zala värna“ tõlgitakse „Roheline Ronk“ (pro Vares, lk. 73).

Kõik lätikeelne teos on trükitud uue kirjaviisi järgi, ometi leiduvad mõned nimed vanas kirjaviisis, näit. Aspazija kodanikunimi Elsa Rosenbergs (pro Elza Rozenbergs, lk. 66).

Sel puhul tahaksin märkida, et selliste teoste trükkimisel peaks küll korrektuuripöognad lugema ka mõni läti keelt oskaja isik, et vältida niisuguseid pisieksimusi.

Lõpuks peatuksin veel ühe küsimuse juures. Mõned meie autorid tunnevad liialdatud pietismi läti maskuliinsete nimede nominatiivi lõppude s ja š vastu. Kuigi Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond on võtnud vastu otsuse, et need lõpud tulevad eesti keeles ära jätta, ometi deklareeritakse sellegi teose lõppsõnas, et „läti nimede lõpu s on kõikjal, kus seda läti keeles tarvitatakse, alale jäetud“. Kahjuks on seda s-i tarvitatud ka seal, kus lätlased ise seda mitte ei tarvita. Nii kirjutatakse käesolevas teoses: Liliija Štengels, M(irdza) Šmitchens, Anna Brigaders jne. Ma ei ole kusagil näinud, et lätlased ise kirjutaksid neid nimesid selliselt, vaid küll Liliija Štegele, Mirdza Šmitchene, Anna Brigader. Ja see on arusaadav, sest s esineb vaid meessoost isikute nimede lõpul, naissoost isikute nimede lõpul aga jääb see s ära või lisatakse vokaal juurde (viimast moodust harastatakse viimasel ajal enam). Nii kirjutavad nad härra Bērzinš, Birsnieks, aga proua Bērzina, Birsniece. Samuti kirjutatakse S. Undsefe, Marie Undere. Nii satume selle s-ga tihti karidele, mida on võimatu vältida keele mitteoskajal.

Lätlased tarvitavad seda s-š'd ainult nominatiivi lõpul, meie aga kõigis käändeis. Läti keele oskajale kõlab päris koomiliselt, kui öeldakse näit. Jaunsudrabiņšile (pro Jaunsudrabinile).

Veendumused ses küsimuses võivad olla ju mitmesugused, kuid mulle näib küll, et Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsus on paikapidav juba puhtpraktilisest seisukohast.

Need pisimärkmed ei taha olla kõik muidugi arvustavad teose kui niisuguse kohta ja ma kordan veel, et „Läti“ on kõigiti teretulnud pioneer meie sõbraliku naaberriigi igakülgeks tundmaõppimiseks.

K. Aben.

„Eesti entsüklopeedia“ keeleline külg.

Eesti entsüklopeedia. Redaktsioonitoimkond: R. Kleis, peatoimetaja, P. Treiberg, J. V. Veski. K.-ü. „Loodus“, Tartu.

Ilmunud „Eesti entsüklopeedia“ osa järgi võib mõnda, et selles saame ka tähtsa keelelise allika ja teguri, mis kindlasti avaldab mõju oma kasutajaskonna keelepruugile. See on õieti ainulaadne raamat, milles võime leida kõik, mis meil seni saavutatud keele rikastamise ja kul-

tuuristamise alal*), sest siin on leidnud tegeliku rakenduse kõik meie sellised oskussõnastikud, mille seni ainult kitsal erialal kasutatud sõnavara on toodud nüüd lähemale laiemale publikule. Paljud senise kirjakeele tavalised keelendid on asendatud uutega, mis eestipärasemad ja sisult eristatumad, näit.: *hagi, kasvik, põhimik, väljak* (plats!), *menetlus, haldama, kehtima, kulgema, pärssima, sammama, üllitama* jne. Ühed neist uuskeelendeist läbivad järjekindlalt EE sõnastust, teised esinevad rohkem katsetistena võõrsõnade kõrval. Siin võib leida sõnu, mida asjata otsiksime teisist seniseist sõnastikest, näit.: *neos* — bukett, *uid* — kapriis, *heigutama* — koketeerima, *nehkama* — ignoreerima jt.

Imestustäratava kogumulje jätab see kolossaalne töö, mis meil sooritatud oskussõnade loomise alal võrdlemisi lühikese ajaga. Unkusega võime öelda, et ei ole enam ala ega küsimust, mida me ei saaks käsitleda oma emakeeles, et iga loom, taim, aine, tehniline töövahend, ühiseluline korraldis, abstraktne üldmõiste jne. omab juba eestikeelse nimetuse.

Sõnavara rikastamisega kaasas käib piinlik püüd mõistete eristamisele, sõnade sisulise külje täpsustamisele. Ka sel alal on EE sõnastuses saavutatud palju, ja kulub aega, enne kui see suudab läbi lüüa ja koduneda meie tavalises aja- ja raamatukirjanduses. Üks näide mõistete eristamise käigust. Oli meil a. 30—40 tagasi sõna *selts*, millest jätkus. Sellele lisandus *ühisus*, eriliselt ühistegevuse alal. Et selle täpsem tähendus „ühine olek“, siis püütakse seda hiljem asendada sõnaga *ühing*. EE-s aga lisandub veel sõna *ühistu*. Oleme jõudnud külluseni: *selts* — Gesellschaft, *ühisus* — Gemeinschaft, *ühing* — Verein, *ühistu* — Genossenschaft, *raking* — organisatsioon, *seltsing* — Gesellschaft (üldmõiste seltsi, ühingu ja ühistu jaoks), *liit* — Bund. Seda laadi näiteid võiks leida palju.

See kiiretempoline keele areng annab põhjust olla rõõmus, kuid siin ei puudu ka oma varjuküljed, sest kunstlik keele „aretamine“ ei anna igal juhul nii tõhusaid tulemusi kui spontaanne keelelooming, mille järele meil aga kahjuks pole aega oodata. Lõviosa uuskeelendeist moodustavad loomulikult liit- ja tuletatud sõnad. Esimete paheks on nende pikkus ja raskepärarus. Mõni näide: *eeltas-jadakond, hingelis-ergutõbi, neitsisigimine, manustoiteaine, kuulmetörve neelusistik, küünarluupoolne randmepainutajalihas* jne. Kuid need on siiski kümme korda sümpaatsemad kui mõni puhtteaduslik sõnamonstrum, nagu *pantokaiinbutüülamiinobensoüülmetüülamiinooetanool-hüdrokloriid*, VI 553.

Tuletatud sõnade rohkus aga viib tüvede ülekoormatusele, sest mida rohkem on kasutatud üht ja sama tüve, seda suuremat mälu ja tähelepanu pingutust nõuab nende sõnade sisuline eristamine, seda ilmetum on iga üksik tuletis, seda ilmetumaks muudavad nad meie keele üldse. Paar ülekoormatuse näidet: Tüvi *sead-*: *sead, seade* (kaks erikuju: *seaded* ja *seadmed*), *seadeldis, seadeldus, seadis, seadistus, seadlus, seadus* (kaks erikuju: om. *seadsa* ja *seaduse*), *seaduskond, seadustik* jne. Tüvi *kaev-*: *kaev, kaevand, kaevandus, kaeve, kaevik, kaevis, kaevits, kaevur, kaevus* (eritähendused II ja III vältes) jne.

Ühe ja sama tuletusliite kasutamise näiteks olgu seniilmunud EE osas esinevad värsked *m*-tuletised: *ajam, avam, elam, erim, hõljum, ilnum, jalam, kaevam, kahjum, kasum, keham, kestum, kivim, kogum, kudum, laimam, lamam, lasum, lugem, minem, määräm, osam, raham, rakkim, seigum, seinam, sidum, suhtum, sulam, talum, tulem, tundem, ujum, vahem, võsum*.

Kõneldes EE-s esinevast keelest kui tõelisest suursaavutisest, peab pidama meeles, et selles ei tule näha mingit lõpustaadiumi, mitmeti pigem algstaadiumi, kus nii mõndagi esineb katsetisena, mis tulevikus asen-

*) Välja arvatud J. Aaviku soovitatud uustüved, millest esinevad vaid vähesed — *relv, range, veenma, harva ka mõrv, nentima, reetma*.

dub spontaanselt tekkinud keelendiga. Näiteks kas või sõna *kehtima*, mis hästi ei imponeeri, sest vägisi tekitab assotsiatsioone sõnadega *kehitama*, *kehkima* jne., kuid sõna endast on hädavajalik, ja sellega tuleb leppida. Ja nii häirib nii mõnigi teine sõna, kuid enamik uusist keelendeist jääb kindlasti meie keele püsivaks raudvaraks.

Et EE märksõnastiku aluseks on meie senised oskussõnastikud ühes vastava võõrsõnalise terminoloogiaga, siis on selles praegu raske soovida midagi paremat. Tuleb ainult nõuda, et seda sõnavara kasutatakse tabavalt ja järjekindlalt. Muidugi tuleb siin arvestada ka seda, et entsüklopeedia on sedavõrd eriilmeline teos, milles raske on läbi viia täielikku keelelist järjekindlust. Juba see asjaolu, et meie keelenormide fikseerimine ja korrigeerimine kestab väikesel viisil edasi, põhjustab mõne normi muutuse EE ilumise kestel. Näit. esineb VI köitest peale meie pealinna nimenä *Tallinn*, varem *Tallinna*. Teiseks ei ole ükski keeleline redaktor võimeline läbi viima ühtlast keele normi ja stiili kirjutistes, mis esitatakse sadadelt erialadelt ja sadade eriteadlaste poolt, kelle enda kirjakeele valdamine ja oskussõnade tundmine pole kaugeltki eeskujulik. Kolmandaks, püsivate kirjakeele traditsioonide puudumisel valitseb meil paralleelkujude rohkus, mida ei ole suutnud kõrvaldada isegi „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“, ja see sugereerib keelelisele redaktorile teatud kindlusetuse tunnet ning takistab radikaalse järjekindluse teostamist.

Mainitud asjaolud peegelduvadki EE keelelises ilmes, Juhtivas märksõnastikus valitseb küll ühtlus, kuid seletustes, mis esinevad teiste märksõnade juures, mis kirjutatud teiste autorite poolt, kirjutatud sageli enne vastava märksõna jõudmist järjekorda, — kaldutakse sellest normist kõrvale. — On ju endast tühine asi, kuid võib tekitada arusaamatust, kui ilmselt üht ja sama asutist kuski Viinis, Münchenis või Kopenhaagenis kord nimetatakse *kunsti-*, teinekord *kunstideakadeemiaks*. Täbaram aga tundub, kui üht ja sama tõsteseadist üks eriteadlane nimetab *kraaniks*, teine *kraanaks* (I 294, 692, II 364, IV 688, III 3, 1414). Isegi see võib häirida, et pole heaks arvatud otsustada, kumba keelendit eelistada, kas *omakord* või *omakorda*, *ülal(t)* või *üleväl(t)* (*ülevält* = pühalikult, ehkki VÕS-s normeeritud *ülevält* = *ülalt*). — Selline kahepaiksus häirib eriti seetõttu, et teistel puhkudel ollakse vägagi radikaalne. Nii on läbi viidud järjekindlalt väga sageli esinevas sõnas *kasutama* -*sta*-liiteline kuju (samuti *mõjustama*, *mürgistama*), mis pikem ja oma kahe s-ga ebakõolisem kui senine *kasutama*, ja mis isegi VÕS-s märgitud ebasoovitavamaks. Selline traditsioonilise kuju hülgamine oleks õigustatav ainult sel puhul, kui see omaks mingi ebasobiva tähendusliku varjundi.

EE silmatorkavamatest keelelistest puudustest võiks märkida järgmisi.

1. Leidub kõikumusi nimede ja nimetuste foneetilisel fikseerimisel: *Neezin* ~ *Nežin*, I 52, III 446, VI 175; *Rhodos* ~ *rodoslased* ~ *roodoslased*, II 6, III 337; *Tsar-kolokol* ~ *tsaar*, V 1332; *naroodnikud* ~ *narodnikud*, V 52, VI 126; *sapadnikud* pro *zapaadnikud*, III 849, V 708. Mõnel puhul ei ühti kohanimed tekstis ja kaardil; *Vaindloo*, *Uhtju*, *Varbula* ~ *Vaindlo*, *Uhtja*, *Varbola*, II 522, VI 222, 505.

2. Järjekindlus puudub suure ja väikese algustähe tarvitamisel sõnades, mis määravad isiku kuuluvust riik- või rahvuskoondusse. Tavaliselt esineb esimesel juhul suur, teisel väike algustäht: *Prantsuse poliitik*, *diplomaat*, *feldmarssal* jne., kuid *prantsuse kirjanik*, *kunstnik*, *füüsik* jne. Seda vahetagemist pole aga küllalt hoolega järgitud, rääkimata juhtudest, kus isik on ühtlasi kirjanik ja diplomaat, või vastupidi. Paljudel juhtudel pole kuuluvus kategooriasse selge, ja seepärast leiame: *Prantsuse* ~ *prantsuse revolutsionäär*, I 1335, II 230, III 695; *saksa puhkpillide-vabrik*, kuid *Tšehhoslovakkia puhkpillide vabrikant*, II 150, 249 jms.

3. Nom. ja gen. liitumisel puudub küllaldane järjekindlus. Eriti torakab see silma sõna *meri* liitmisel. Üldiselt esineb küll EÕS norm, kuid

terve rea põhisõnade juures — eriti *-sõit*, *-vägi*, *-lahing*, *-riik*, *-lind*, *-tint* jt. — esineb nom. ja gen. liitumine segi. Näiteid teissuguste täiendsõnadega: *määre- ~ määrdeaine*, III 490, IV 525, VI 51; *hõim- ~ hõimurahvas*, III 768, 1044; *neeger- ~ neegriorjus*, I 74, 1295, II 53; *moonekivim ~ moondemineraal*, V 1308—9.

4. Sama laadi järjekindlusetust võib märgata *-se*-tüvede vokaal- ja konsonantliitumisel. Kuigi siin kindel reegel puudub, ei tohiks siiski sama, või peaaegu sama täiendsõna — ja muidugi samas tähenduses — liituda samale põhisõnale kahesuguselt, näit.: *seaduse- ~ seadusvastane*, III 1136, V 460; *soojuse- ~ soojuskiired*, II 296, V 1048; *looduse- ~ loodustunne*, I 1220, 1245; *suuruse- ~ langusaeg*, III 1, IV 11; *raskuse- ~ elastsusjõud*, II 941, III 45; *looduse- ~ muinsusuuriija*, I 1147, II 1; *tööstuse- ning kaubanduse- ~ kaubandus- ning tööstuskeskus*, I 1110, II 1190 jt.

5. Liidete *-line* ja *-ne* juures, eriti liitsõnalistes kujudes, pole alati silmas peetud nende tähenduslikku erivust, näit.: *roosaäieline lootos ~ valgeäiene lootos*, V 542; *4-kõitene ~ 30-kõiteline teos*, III 1021, IV 863; *5-liigiline ~ 100-liigine perekond*, II 893, III 682; *kaheteraline oda ~ kahterane mõök*, II 1240, IV 1179; *8-tahuline torn ~ kaheksatahune piilar*, VI 131, 477; *elastiline ~ elastne*, IV 1362, V 147, 273, 394, 1039 jne. Ilmne viga peaks olema *kolmeverstane kaart*, IV 954.

6. Järjekindlus tundub puuduvat isikulise ja umbisikulise tüve tarvitamisel *-matu*-ilmaütleva puhul*), näit.: *kanarbikumuld on mõne taime-liigi kasvatamisel asendatamatu*, IV 405 ~ *emapiim on asendamatuks toiduks imikule*, II 1102; *indiviid — jagatamatu tervik*, III 1193 ~ *elu on seotud jagamatute tervikutega*, II 1077; *parandamatult vaimuhaige*, IV 80 ~ *parandamatult nõdrameelseks*, II 10; *välditamatu eeldus*, IV 1189 ~ *vältimatu eeldus*, IV 1129; *vaieldamatu õigus*, III 957 ~ *vaidlematu jurisdikt-sioon*, IV 1019 jmss.

7. Sõnade tähendusliku külje täpsustamise seisukohalt ei saa leppida selle väga laia sisulise ulatusega, mis antakse sageli-esinevale sõnale *tähendama*. Vääraks tuleks pidada järgmised sisulised tähendused: a. *tähendatud teos, üldtähendatud andmed* jne. pro *nimetatud* või *mainitud*; b. *suuna tähendamiseks, laadi ära tähendama* jne. pro *märkima, märgit-sema, märgendama, tähistama*; c. *ülestähendus, Dostojevski „Ülestähendised surnud majast“*, pro *märkmed* (vrd. *märkmik*); d. *oluline tähendus, suure tähendusega kirjanik*, pro *tähtsus*. Küll esinevad ka juhtumisi kõik siin nimetatud paralleelsõnad, kuid nähtavasti sõltuvalt üksikuist autoreist, mitte redaktsioonist.

Leidub ka juhtumeid, kus segi lastud *tunnistama* ja *hunnustama*, näit.: *Lätit tunnistati de jure*, V 680; *kelle Jagailo oli sunnitud tunnistama Leedu valitsejaks*, V 240; *et paavst tunnistataks ristikoguduse peaks*, IV 786; *Jaapan tunnistati võrdseks riikidepere liikmeks*, IV 9.

Mitmel puhul on segi läinud sõnad *mõte* ja *mõiste*, näit.: *kõige üldi-semas mõistes, kitsamas mõistes, praeguses mõistes*; idee on *originaalne mõiste*, II 234, 240; III 627, 1111.

Sõnastus ja stiil on üldiselt korras, kuid mitte igal pool ega viimaste peenusteni. Püüd akadeemilisele väljendusviisile kaldub vahel ebaselgusse, lihtsustuspüüd aga ajalehestiili. Meie akadeemilise pere võõrkeelses koolis õppimise tulemusena esineb silmatorkavalt palju saksapärasust, eeskätt partikkel-konstruksioonide ja võõraparaste väljenduste tarvitamisel. Näit.:

*) See on omaette keerukas õigekeelsuse probleem, mida pole seni puudutanud meie keeleõpetused ja mis seetõttu ei saa esineda ka tavalises keelepruugis. J. V. Veski reegel selle kohta E. Kirj., k. a. nr. 6 lk, 288, on küll väga praktiline, kuid äratav vaidlust teoreetilisest seisukohast, sest reegel jätab kõrvale isikulise ja umbisikulise tähenduse eristamise, näit. *arusaamatu poiss* ja *arusaamatu sõna*.

kirjutama *Balti probleemide üle*, II 481; *laeva kandejõu all mõistetakse...*, IV 406; *keha on rakkudest üles ehitatud*, I 170; *kokkukeedetud leem*, III 416; *maksjale teadaannet saatma tema peale vekslit andmisest*, I 778; *indiviidid, kes teevad õeldisi ümbruskonnast*, II 1112; *leiavad aset kaks süsteemi*, II 968; *kiriklik elu oli alla käinud*, IV 560; *Dodoona oraakel taganes tähtsusest ainult Delfi oraakli eest*, II 362. — Seda laadi väljendisi võiks noppida välja sadasid.

Kui mitte nõustuda pidama saksapäraseks sõnajärjestust, kus verb asub lause lõpus, oma laiendite järel, näit. *on oma uurimustega ülemaailmalise kuulsuse omandanud*, I 1352 (siin võiks märkida ka ebaloogilist sõnajärge — ebaoluline sõna on asetatud lauserõhulisse asendisse...), siis peaks vähemasti saksapärane olema järjestus, kus verbi partikkel on eksinud kaugele lause lõppu, näit.: *siirdus Ameerikasse, kus 1519 võttis, hoolimata umbuskliku asehalduri D. Velasquez'i keelust, lähtudes Havanna sadamast Kuuba saarel, 670 mehega sõjaretke atsteekide riigi vastu ette*, II, 109.

Näiteid ebaselgest ja kahemõttelisest sõnastusest: *hakkas avaldama oma laule, tõustes nende suurimaks meistriks Rootsis*, I 949; *kahele isikule esitamiseks komponeeritud laulupala*, II 436; *uuendama kaotsiläänud seose veenet*, II 1273; *tõsiselt kokkulepitud tahe*, III 116; *surres pingutusest jooksu järel sihtpunktis*, V 967; *võttis esimese šahhina ette välismaareise*, VI 138.

Näiteid akadeemilistest definitsioonest: *distipliin on teatud korrastise kuuluvate isikute käitumise kohta käivate kohustuslike määruste kogum*. — Kasvik on hüviis, mille saab teatud hüvise omanik selle hüvise otsese kasutamise või teisile laenutamise või üüritamise teel kasutada andmise eest teatava aja jooksul. — Loom on juhislikult vähemalt noorjürgus vabalt liikuv loomse ainevahetusega oles, s. o. oles, kes elutegevuse säilitamiseks vajab taime- või loomariigist pärit orgaanilist toitu ja hapnikku ning eritab ainevahetuse lõppsaadustena süsinikdioksiidi ja teata vaid lämmastikühendeid, olles seega nn. hapendus- e. oksüdatsiooniorganism.

Üldkokkuvõttes peab tunnistama, et EE seniilmunud 5 kõite keeleline külg pole eeskujulikult korras. Suuremaiks puudusiks on ebaühtlane ja kõikuv keelenorm ja mitte küllalt selge, täpne ja eestipärane sõnastus. Suur osa neist puudusist langeb endastimõistetavalt meie keelekultuuri praeguse olukorra ja taseme arvele. Puudused on ka enamasti seda laadi, et ei takista kasutamist; nad jäävad positiivsete keeleliste saavutiste varju, häirides vaid nõudlikumat keeletunnet. Valusamini tajutavaiks võivad muudata need puudused võibolla tulevikus, aastakümnete pärast, — praegu aga pakub EE palju võimalusi keele rikastamiseks ja kultuuristamiseks, mida peaksid kasutama eeskätt meie avalikud tegelased.

J. Väinaste.

Walter Anderson: *Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder*. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis BXXXIV₁. (= Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 2.) Tartu 1935. 232 lk. + 6 värvilist spektrumit (eri tabel). 8°.

Meie regivärsi veerdes on seitse olulist tunnust: 1. silpide pikkus värsijala tõusus ja lasus, 2. silpide artikulatsioon värsijala tõusus ja lasus, 3. assonants (täishääliku kooskõla). 4. alliteratsioon (kaashääliku kooskõla), 5. parallelism (kordus), 6. skandeerimine (sõnasilbi vastavus artikulatsioonile) ja 7. erisilbiliste sõnade asetus värsis. Käesolev prof. W. Andersoni uurimus on kirjutatud kahe viimase küsimuse alalt. Töö aluseks on võtnud autor 15 464 regivärssi Kolga-Jaanist, s. o. J. Hurda „Vana Kannel“ II:es muistses värsimõõdus esinev terve ainek. Ainult 337 värssi uuslaulu mõõdus, mis esineb „Vana Kannel“ II-es teiste Kolga-

Jaani laulude hulgas, on eraldatud uurimisest. Kogu uurimistöö ülesandeks on seatud: 1. senitundmatute reeglite kindlaksmääramine sõna silpide arvus vanas rahvalaulus, 2. erisilbiliste sõnade värsis asetuse kujutamine värvilises spektrumis võrdlevalt „Kalevipoja“ lauludega ja 3. skandeermisküsimuse valgustamine.

Kolmekordselt läbiarvestatud võimalikkude kombinatsioonide tabelitega — mis iseenesest palju higi ja vaeva nõudev töö — on toodud värsiteooriasse mitu uut nn. statistilist reeglit. Uudis on näiteks, et: eesti rahvalaulik ei täida kaht kõrvu olevat värsijalga 1+2+1-silbiliste sõnadega; samuti ei täida ta esimest kaht värsijalga 1+3-silbiliste sõnadega; viiesilbiline sõna, mille esinemisstatistikat eesti rahvalaulus üldse pole seni uuritud, esineb värsi algul ainult 2+3 silbist koosneva liit-sõnana jne. Kuuesilbiline sõna meie rahvalaulus on eranditult liitsõna ja pea alati 2+4-silbilisest sõnast koosnev. Eesti rahvalaulu kvantitatiivsed suhted sõna pearõhulistes silpides eri värsitüüpides osutavad prof. W. Andersoni uurimuste järgi kõige lähedamat vastavust soomae rahvalaulu skandeermisteooriale. Lõpuks on huvitav veel tähendada, et Kolga-Jaani „Vana Kannel“ II-se lauludes esineb 153 värsitüüpi, millest kõige tavalisem on tüüp 2+2+4-silbiline sõna (22,5%). Uurimistöö lõppu on paigutatud ülihuvitav kavand, kus on kõrvutatud värsitüübi signatuurid Kolga-Jaani käsikirja algtekstide ja Hurda poolt muudetud „Vana Kannel“ II-es trükitud lauludest. Selle loetelu põhjal osutub tõeks, et „Vana Kandle“ populaar-teaduslikku väljaannet valjult-teadusliku uurimise lähteks ei saa kasutada. Teaduslikul uurimisel tuleb „Vana Kandle“ Hurda poolt muutmata algtekste kasutada, mida säilitatakse Eesti Rahvaluule Arhiivis. Huviküllases eessõnas leidub kriitiline ülevaade meie senistest rahvalaulu skandeermise uurimiskatsetustest. Olgu veel mainitud, et prof. W. Anderson on heade tagajärgedega rakendanud arvatavasti esmakordselt M. W. Drobisch'i (1802—1896) heksameetri kohta käivat meetodit eesti rahvalaulu värsiteooria värskesse uurimusse.

Prof. A. R. Niemi ja prof. K. Krohn on arvanud „Kalevipoja“ ja „Kalevala“ kui Kretzwaldi ja Lönnroti isikliku kompilatsiooni kõlbmatuks lähteks rahvaluule uurimisel. Kui kaugel on Kalevipoja värs rahvalaulust, seda näitab kõige selgemalt käesolev prof. W. Andersoni uurimus. Toodagu siin 153 erilisest värsitüübist „Kalevipoja“ ja „Vana Kandle“ suhe 10-s kõige sagedamini esinevas näites:

Värsitüüp	VK%	Klvp%	Värsitüüp	VK%	Klvp%
I 2+2+4	21,9	36,0	VI 1+1+2+2+2	4,7	3,2
II 2+2+2+2	13,0	15,05	VII 3+2+3	3,4	1,55
III 4+4	10,6	14,2	VIII 2+1+2+3	3,0	1,2
IV 1+1+2+4	6,7	4,0	IX 4+2+2	2,7	7,3
V 2+3+3	5,8	2,4	X 1+2+2+4	2,6	1,45

Need 10 kõige sagedamini esinevat värsitüüpi erinevad juba tunduvalt (11,95%!) „Kalevipojas“ ehtsast rahvalaulust. Olulisemaid üksimusi „Kalevipoja“ värsis on aga kahe keskmise värsijala moodustamine ühest neljasilbilisest sõnast. „Vana Kandles“ esineb selliseid vigaseid värsse ainult: 0,2% (sellestki enamikus on 4-silbiline liitsõna!), „Kalevipojas“ aga: 3,25%! Juba see üksi näitab, kui kaugel „Kalevipoja“ värs on ehtsast rahvalaulust.

Elmar Päss.

1.50
ETTETELLIMINE

Eesti Raamatu-Aasta suurteoste:
FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD

Kalevipoeg

EESTI RAHVUSEPOS. Täielik illustreeritud väljaanne.

Sisult Eesti tähtsaim teos ja väälimuselt Eesti kauneim raamat!

Redigeerinud ja seletustega varustanud **Dr. AUGUST ANNI**. Redaktsioonitoimkond: **J. V. VESKI, FR. TUGLAS, A. SAARESTE, P. ARISTE, D. PALGI**. Illustreerinud kunstnikud **KRISTJAN RAUD** (sõejoonised) ja **HEINO MUGASTO** (puulõiked). Trükk kahes värvis.

Parim eesti paber. Suurus 18×25×2,5 sm.

Esimene trükk ilmub Raamatu-Aasta eestseisuse toetusel eriliselt madala hinnaga: **5 krooni** brošeeritud eksemplar, **8 krooni** kullaga ilustatud riideköites ja **12 kr.** kunstkäsitöö üleni nahkköites. Käesoleva aasta oktoobrikuu kestel

ettetellijaite aga veel odavamalt — ainult

3 kr.

brošeeritud

5 kr.

riideköites

8 kr.

üleni nahkköites!

Kasutage RA soodustusi ja tellige endale „Kalevipoega“ ka edasikinkimise otstarbeks! — Teatage Eesti Kirjanduse Seltsile oma tuttavate aadressse nii kodu- kui välismaal, et neile võiks saata tutvustusbrošüüre, — sest **teade „Kalevipoja“ uuest ilmumisest peab ulatuma iga eestlaseni!**

NB! „Kalevipojast“ tehakse veel eritrükk kaks korda suuremas formaadis (25×35 sm), illustreerijate autograafidega, hind **1 kr.** broš., nummerdatud eksemplarid ainult ettetellijaile (sisse maksta vähemalt **5 kr.**) Üksikud eksemplarid Watmani (või muul, erisooivi kohasel) paberil **35 kr.** (tellimisel kõik ette maksta).

KOGUTEOS

Raamatu osa Eesti arengus

Kirjutisi 15 autorilt. Toimetanud mag. **D. PALGI**.

Missugust mõju on avaldanud raamat eesti rahva käekäigusse? Kuidas seda arendanud või kuidas takistanud? Mida üles ehitanud, mida maha kiskunud? Kuidas kaasa aidanud Eesti iseseisvuseks? Rohkete illustratsioonidega, 250 lk. suuruses kaustas. Ilmub RA Eestseisuse toetusel. Kaanehind **4 kr.** brošeeritud ja **6 kr. 50 s.** poolnahkköites. **Ettetellijaile** oktoobrikuu kestel **2 kr. 50 s.** brošeeritud ja **4 kr. 50 s.** poolnahkköites.

Esimene osa viieköitelisest suurteosest

EESTI AJALUGU I KÖIDE

ESIAJALOOLINE JA MUISTNE ISESEISVUSE AEG.

Peatoimetaja — Eesti ja põhjamaade ajaloo professor **H. KRUUS**.

Tegevt. — Eesti ja naabermaade muinasteaduse professor **H. MOORA**. 400 lk. suures kaustas, rohketee jooniste, kaartide ja värvipiltidega. Hind **7 kr. 50 s.** brošeeritud* ja **11 kr.** poolnahkköites.

Ettetellijaile oktoobrikuu kestel **5 kr.** brošeeritud ja **8 kr.** köites. **Ettetellimisel** tuleb ära maksta posti jooksvale arvele nr. 20-36 (Tallinnas võib ka Tallinna Linnapanka EKS jooksvale arvele) 1) raamatu hind täielikult — siis saab tellija raamatu postikuludeta, või 2) vähemalt 2 kr. 50 s. iga* tellitava raamatu pealt — ülejääk ühes saatukuludega tuleb tasuda lunamaksuna raamatu saamisel. Tellimine kirjutada sissemaksu kaardi lõigendile.

Eesti Kirjanduse Selts, Suurturg 12, Tartu, telefon 6-01.